

İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan *İslamophobia* Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?

Kayhan Delibaş*

Özet: İslamî köktencilik son yirmi yılda gerek ülkemizde gerekse dünyada en çok tartışılan konularından biri ola geldi. 1920'lerde ABD'de ortaya çıkan Protestanlık orijinli fundamentalizm (köktencilik) kavramı son yirmi yıldır Müslüman ülkelerinde çok yaygın olan İslam kaynaklı siyasal hareketi tanımlamak için kullanıldı. Fakat fundamentalizm tartışmaları söz konusu bu hareketler arasındaki temel farklılıklar ile bu hareketlerin ortaya çıktığı toplumların kendilerine özgü tarihsel sosyopolitik ve kültürel farklılıklarını hiçbir zaman hesaba katmamaktadır. Bu makale İslamcı köktencilikten İslam-fobisine geçiş sürecini tartışmakta ve batıda yaygınlaşmakta olan İslam-fobisi veya "Müslüman karşıtlığı"nın yeni bir eşitsizlik kaynağı olarak görülüp görülemeyeceğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam fobisi, Siyasal İslam, Eşitsizlik, Kökten Dincilik, Uluslararası Terör.

Giriş

Isabelle Gutierrez adında bir Fransız öğretmen Guardian gazetesine Irak'ın işgaliyle sonuçlanan savaştan hemen üç gün önce (17 Mart 2003) yazdığı mektupta şunlar söylüyor:

* Y. Doç. Dr. K. Delibaş, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir
Not: Metne dil konusunda yapmış olduğu katkılardan ötürü, Yrd. Doç. Dr. Hacer Harlak'a teşekkür ediyorum.

Çoğunluğunun Fransızca'yı dahi zorlukla konuşabildikleri bir okul da İngilizce öğretmeniyim. Burası çok sayıda göçmen çocuğun bulunduğu bir okul. Bütün bu zorluklarla uğraşırken birde bunlara geçenlerde yenisi eklendi. Afganistan, Cezayir ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerden gelen öğrencilerin önemli bir kısmı İngiliz karşıtı oluverdiler çünkü içlerinden birinin deyimiyile 'George Bush Arap karşıtı ve İngiltere'nin de lideri'.

Bundan daha fazla kaygı verici olan şeyse, geçen gün dikkatimi çekti, bu çocukların bazıları Fransız çocuklarla aynı sırada oturmayı reddediyorlar ve aralarında bilerek ırksal bir gruplaşmaya gidiyorlar. Şunu söylemeliyim ki bunca sorun arasında bu okulda bu tür açık bir ırkçılığa daha önce hiç tanık olmamıştım.

Köktencilik (Fundamentalism) Kavramının Tarihsel Kökeni

Dini köktencilik 1980'lerin başından bu tarafa siyaset ve medya alanında en çok tartışılan konularından biri ola geldi. Aslında kavram olarak 1920'li yıllarda Amerika'da ortaya çıkan Protestan köktencilikinden gelen *fundamentalizm* kavramı son yirmi yıldır birçok *üçüncü dünya* ülkesinde yaygın olan ve kaynağını İslam'dan alan siyasal ve sosyal hareketleri tanımlamak için kullanıldı. Fakat kavram olarak dini köktencilik apayrı bir kıtadan hem de bugün kendisi için baş düşman olarak görülen bir ülkede ortaya çıktı.

Ne gariptir ki, dini köktencilik kavramının ortaya çıktığı yer, bugün bu kavramı kendisi için en büyük tehdit olarak gören Amerika Birleşik Devletleridir. Protestan köktencilik 1865-1910 tarihleri arasında Amerikan Protestan hareketi içerisinde kendilerinden övgüyle köktenci olarak tanımlayan bir gurupla birlikte ortaya çıktı. 1919'da Dünya Hıristiyan *Fundamentalist Derneği*'nin kurulmasıyla birlikte bu kavram da yaygınlık kazandı. Bu hareket tarihsel eski Hıristiyan teolojisinin, ahlak anlayışına dönüşü ve İncil'in temel ilkelerinin motomot bir biçimde yeniden yorumlanmasını amaçlıyordu. Ayrıca bu hareket 1920'lerde Amerikan Kilise yaşamında hâkim olan modern ve liberal eğilimlere de muhalefet ediyordu. Bu hareketin ana ayırt edici özelliği örneğin yaradılış öyküsünü modern bilimin ışığı altında sembolik olarak algılayan yorumların aksine İncilin harfi harfine yorumlanması idi. 1919'u izleyen on yıllar boyunca fundamentalizm kavramını sadece Hıristiyanlar kullandılar. Bunu izleyen dönemlerde dinci kök-

tencilerin siyasal alanda sağ'a sempati duyduğunu ve sağ siyasetle ortaklık kurduğu görülür. Avrupa'dan çok Amerika'da Hıristiyan köktencilığının hem teolojik hem de sağ siyasetle olan bağlantısı hatırı sayılır bir düzeyde devam etmektedir.¹

Dini köktencilik yirminci yüz yılın son çeyreğinde hiç beklenmedik bir anda bütün dünyada kendisini göstermeye başladı. Bu sadece sosyal ve siyasal bir gelişme olarak kalmayıp aynı zamanda modernite paradigmasının da bir anlamda iflası anlamına gelmekteydi. Modernite paradigması modernleşmenin doğrudan ve kaçınılmaz bir biçimde dini, dinsel kurumları ve dinin siyasal ve sosyal gücünü yok edeceğine, laikleşme sürecini bir daha geri dönülemez bir biçimde başlatacağını ileri sürmekteydi. Fakat '70'lerin başından itibaren dini temelli hareketlerin ortaya çıkması modernleşme ve laikleşme kavramlarının da tartışmaya açılmasını gündeme getirdi.

İslami Köktencilik (Fundamentalizm)

Biraz önce de belirttiğim gibi, yirminci yüz yılın son çeyreği dünya çapında dini karakterli hareketlerin ortaya çıkıp yükseldiği bir dönem oldu. Öyle ki, bu dönemde dünyanın bütün belli başlı dinleri ve mezheplerinde Yahudi, Hıristiyan, (Katolik, Protestan, Ortodoks) İslam, Hindu, Sih, bir dinsel yeniden canlanma (religious revivalism) eğilimi ortaya çıktı. Bu hareketlerin ana karakterlerinden ilki dinsel nitelikte olmalarıysa ikincisi de bu hareketlerin baş döndürücü bir hızla gelişiyor ve yayılıyor olmalarıdır. Bu eğilime paralel olarak ve bunlardan daha da güçlü bir biçimde İslamcı hareketler ortaya çıkmış bulunuyorlar.

Genelde dini hareketlerin bütün dünyada yükselişe geçmesi ve özelde İslamcı hareketlerin ortaya çıkıp bütün Müslüman ülkelerde gelişip yayılması 1990lar boyunca akademik çevrelerde, yazılı ve görsel basında, gazete ve dergilerde en çok tartışılan konuların başında geldi. (Sidahmed ve Ehteshami, 1996: 2; Munson, 1995: 151-166; Benin ve Stork, 1997: 8). Bu nadir görülen ilginin başta gelen sebeplerinden birisi bir taraftan Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan köklü ve çok boyutlu değişiklikler ve yeni

¹ "The Nature of Islamophobia, [http](http://www.runnymedetrust.org/meb/islamophobia/nature.html)"

dünya düzeninin ilanı olduğu gibi, diğer taraftan Sovyetler Birliğinin çökmesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin tek süper güç olarak varlığını devam ettirmesiydi. Bu durum son elli yıldır alışlagelmiş, ‘mahşeri’ bir denge üzerine kurulu uluslar arası düzenin de alt üst olması anlamına gelmekteydi. John Esposito’nun (1995: 4) deyiimiyle uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan bu altüst oluş yeri doldurulması gereken önemli bir boşluğu da doğurmuş bulunmaktaydı. Öte yandan tarihin bu önemli dönüm noktasında dünyanın hemen her kıtasına yayılmış bir milyarı aşkın inanarıyla İslam en kalıcı ve en güçlü uluslar arası bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Aynı zamanda İslam’ın bütün Müslüman ülkelerde aktif ve etkin alternatif bir siyasal güç haline gelmiş olması da İslami hareketlere yönelen bu ilginin diğer bir sebebidir.

Bunun da ötesinde 1990’ların ortasından bu yana İslamcı terörist gruplarca gerçekleştirilen birçok terörist eylem örneğinin Amerikan elçiliğinin İranlı şeriat yanlısı öğrenciler tarafından rehin tutulmaları, batılı konsolosluklara yapılan saldırılar, adam kaçırmalar, rehin almalar, dünya Ticaret Merkezine 1993 de düzenlenen bombalı saldırı ve hiç kuşkusuz bunların hepsini geride bırakan New York’ta ki ikiz kuleler ve Pentagon’a 11 Eylül 2001 de yapılan terörist saldırıları İslami köktencilğe devasa boyutlarda bir ilginin ortaya çıkmasına sebep oldular (Esposito, 1995: 4; Delibaş, 2002: 5-6; Daha detaylı bilgi için bkz. The Guardian 12 September 2001).

Ülkemizde ve batıda gerek akademik çevrelerde gerekse medyada İslami temelli hareketler, genel olarak *Islamic fundamentalism* (İslamcı köktencilik) olarak sınıflandırılırlar. Ne var ki, köktencilik kavramının kendisinden kaynaklanan sorunlar da aşılmış değildir. Kavramın ontolojik ve etimolojik köklerine derinlemesine girmeden kısaca şu söylene bilir. Konunun önde gelen yazarlarından Bruce Lawrence, Henry Munson, Leonard Binder ve B. Lewis yazılarında tanımlayıcı ana kavram olarak kullandıkları *fundamentalism* kavramı üzerinde bir görüş birliğine varmış değillerdir (Campo, 1995: 167-194). Hatta bu genel muğlaklık dini köktencilik hakkında yazılan ve bu alanda şimdiye kadar ele alınmış en kapsamlı çalışma olan 6 ciltlik *fundamentalism project* ansiklopedisinin hem editörleri, hem de yazarları bu kavramın kullanılmasından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir (bkz. Marty ve Appleby, 1994: viii; Contention: 19-39; Winter, 1995).

Bu alanda ortaya çıkmış bulunan devasa boyutlardaki literatüre rağmen kavram konusundaki muğlâklık giderilebilmiş değildir. Bunun yanında kökleri Hristiyan dinin de olan köktencilik kavramı İslamcı hareketler içinde kullanıldığından bu kavramının kendine has tarihsel siyasi ve ideolojik negatif ‘bagajı’ da İslamcı hareketlere üzerine yansıtılmış olmaktadır ki bu durum kendisi içinde bir sorun teşkil etmektedir.

Bu yazıda ele aldığımız ana tema ve yazının kapsamı açısından kavramın yanlışlığı, doğruluğu ya da geçerliliği geçersizliği gibi tartışmayı şimdilik bir tarafa bırakabiliriz. Bizim için daha önemli olan husus bu kavram etrafında geliştirilen ulusal ve uluslararası politikalar, bu politikalara dayalı olarak oluşturulan sosyokültürel, siyasi ve askeri uygulamalar ve son analizde de bunların ulusal ve uluslararası arenadaki etkileridir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Sovyetler Birliği’nin 1980’lerin sonunda kendisini feshetmesi, Doğu Bloku ülkelerinin bloktan ayrılmaları, Batı Almanya ile Doğu Almanya arasındaki duvarın ortadan kalkması 1990’ların başında dünya tarihinde nadiren görülen değişikliklerden birisini daha gündeme getirmişti. Sovyetler Birliği’nin çöküşü dünyada son elli yılda oluşmuş dengeleri batılı ülkeler özellikle de Amerika Birleşik Devletleri lehine değiştirdi. Sovyetler Birliği’nin NATO karşısında savunma örgütü olarak kurduğu Varşova Paketi da ortadan kalkınca Soğuk Savaşın yarım asır süren tarihi boyunca Batı Avrupa’da kurulmuş olan askeri, siyasi, ekonomik ve belki de en önemlisi psikolojik birliktelikte sarsılmaya başladı. Özellikle NATO gibi devasa bir savunma ve savaş makinesinin varlığı ve geleceği ciddi olarak sorgulanmaya başlandı. Varlık sebebi ortadan kalkmış bir örgütün (NATO) ve son elli yılını doğudan gelecek komünist tehlike altında geçirmiş bir Batı dünyasının yeni tehdit ve gerilim noktaları araması bilinçli bir çaba olmazsa dahi bilinçaltında böyle bir arayışa yönelebileceği öngörülebilir bir durumdu.

Dünya 1990’lara birçok açıdan müthiş bir iyimserlik ve büyük beklentilerle girdi. Duvarlar yıkılmış, Doğu Bloku ile Batı Blokunun savaşmadan bıraktı (Furedi, 1990: 1).

Bu konuda *John Mearsheimer*’in 1990’da yazmış olduğu ‘Why We Will Soon Miss The Cold War’ (Neden Yakında Soğuk Savaşı Özleyeceğiz) başlıklı makalesi bu ruh halini çok iyi yansıtmaktadır:

Şundan emin olabiliriz hiç kimse Soğuk Savaşın ürünü olan Kore, Vietnam çatışmalarını özlemeyecek. Hiç kimse U2 olayını, Küba [domuzlar körfezi] füze krizini tekrarlamayı ya da, Berlin duvarını yeniden inşa etmeyi istemeyecektir. Fakat çok geçmeden Soğuk Savaşın sağladığı düzenin, yerini uluslararası anarşi ve kaosa bırakmış olmasından dolayı bir sabah pişmanlık duygusuyla uyanabiliriz. Bana göre Soğuk Savaşın tarihe karışmasıyla birlikte Avrupa'da büyük çatışmaların hatta büyük savaşların çıkma ihtimali çok daha fazla artmış bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde Afganistan ile Irak'ın işgal edilmiş olması, petrol kaynaklarının doğrudan kontrol edilmesi ve Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi (Büyük Ortadoğu Projesinden de anlaşılacağı üzere) arzusundan kaynaklandığı kadar, bu durum batının kendi içerisinde yok olan özgüven ve birlik arayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. 'Bu bağlamda Irak Birinci Körfez Savaşı'ndan bu tarafa haydut devlet ve bir tehdit odağı olarak önemli bir rol oynadı. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yani 'şeytan imparatorluğunun' dağılmasından dolayı ortaya çıkan ve daha da belirsizleşen uluslararası sistemde Irak'ın tehdit olarak ufukta görünmesi batının kendi içerisinde zayıflayan birlik ve kaynaşma duygusunun yenilenmesi için bir sebep yarattı. Bu çeşit birlik batının öncülüğünde kulmuş BM ve NATO gibi çok uluslu kurumlar içerisine yerleştirilmişlerdir ve bu kuruluşlar batının kendi içerisinde anlaşmazlık ve çatışmaları kontrol altında tutmaya yaradığı gibi, uluslararası ilişkilere de bir çeşit düzen ve yapı kazandırmaktadır.' (Bristow, 2003).

"Siyasal İslam tartışmaları, Soğuk Savaş'ın son on yılına ve Afganistan ile Irak'ın işgaline kadar olan döneme damgasını vurmuştur" desek abartmış olmayız. Özellikle konu üzerine biraz bilgisi olanların hemen fark edeceği gibi, batılı akademik çevrelerde ve basınında İslamî köktencilik tartışmaları çok geniş bir şekilde çoğunlukla çok negatif (alçaltıcı, küçültücü, korkunç) bir fenomen olarak temsil edildi.

Şunu hatırlamamızda yarar var. İslamcı köktencilik konusunda Batıda ve Türkiye'de etkin olan tartışmalar hatırı sayılır bir çeşitlilik göstermektedir. Gene de bu tartışmaları kendi içinde bir sınıflamaya tabi tutmak olanaklıdır. Biraz sonra ele alacağımız bu tartışmalar Batılı akademik ve medya çevre-

lerinin bu hareketlere nasıl yaklaştıklarını, bunları nasıl görüp yorumladıklarını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bu tartışmalar sadece akademik çevreler, medya ve onun önde gelen yazarları ile sınırlı kalmamakta Batılı devletlerin üst düzeylerde politika oluşturan kişi ve kurumlarını da çok yakından ilgilendirmektedir. Özellikle söz konusu yazarlar yıllarca Amerikan yönetiminde danışman olarak çalışmış ve ülkenin önde gelen üniversitelerinde kürsü sahibi olan *Huntington*, *Lewis*, *Fukuyama* gibi siyasal sağın önde gelen teorisyenleri olunca bu tartışmalar daha da büyük bir önem kazanmaktadır.

Bu tartışmaların en başta geleni ve en etkin olanı İslamî kökenli sosyal ve siyasal hareketleri yirminci yüzyılın son çeyreğinde yedinci yüzyıla ait bir toplum düzenini yeniden kurmayı amaçlayan, aşırı katı ve kendine has gündemi olan dini fanatik gruplar olarak görme eğilimindedir. Bunu da ötesinde bu hareketler birçok yazar tarafından sıklıkla ‘aşırılıkla’, ‘fanatiklikle’, ‘akıldışlılık’, ‘toleranssız olmakla’, ‘teröristlikle’, ‘aptallıkla’ ya da ‘yeşil tehdit’ olarak tanımlanmaktadır (Esposito, 1995: 5; Huntington, 1994: 22-49; Lewis, 1990: 47-60; Miller, 1993: 43-56; Munson, 1995: 151-166). Hiç kuşkusuz bu iddialar bir abartı, ya da batılı gözlemcilerin kötü niyetlerinden dolayı uydurdukları fantezi ürünü değiller. İslamcı terör örgütleri, Dünya Ticaret Merkezi’ne saldırı, uçak kaçırma eylemleri, Suudi Arabistan’daki Dahran bombalaması, Endonezya’nın Bali adasında yapılan bombalama, Yemen açıklarında ABD savaş gemisine yapılan saldırı ve bunun gibi dünyanın en kanlı ve en acımasız birtakım eylemlerini gerçekleştirdiler. Bu tür eylemler batı kamuoyunun gözünde zaten kötü olan Arap/Müslüman imajını daha da kötüleştirerek, batıya karşı ilan edilmiş bir cihat algılanmasına yol açtı.

Bu gerçeğin altını kalın çizgilerle çizdikten sonra başka bir gerçeğe de değinmeliyiz. O da, terörizm gibi çok eski ve yaygın olan bir olgunun herhangi bir dinle, bir bölgeyle sınırlandırılmayacağı ya da bağının kurulamayacağıdır. Bilindiği gibi, yeryüzünde terörizmi bir tür siyaset aracı olarak kullanan her ırktan, her dinden, her renkten, her bölgeden her milliyetten ve her türlü siyasal-ideolojik eğilimden gruplara rastlamak mümkündür. Diğer bir deyişle terörizmi İslam’la, İslam’ı da terörizmle özdeşleştiren ya da yakınlaştıran her hangi özel bir durum mevcut değildir. Bugün İslamcı

terör örgütlerinin yapmış olduğu terör eylemleri, yıllardır İRA'nın İngiltere'de, ETA'nın İspanya'da, Korsikalıların Fransa'da veya PKK'nın 90'ların sonuna kadar Türkiye'de yapmış olduğu terör eylemlerden farklı değildir.² Batıdaki bu egemen söylem sadece siyasal kurumları, dış ilişkiler servislerinin politikalarını, politikacıları, politika oluşturucuları ve kamuoyunu oluşturup şekillendirmekle kalmıyor aynı zamanda diğer hükümetleri ve onların kamuoylarını da etkisi altına almakta ve şekillendirmektedir.³

1979 İran İslam devrimi İslamcı hareketler açısından büyük bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1980'lerin başından itibaren özellikle İran'da Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte Siyasal İslam'ın medyanın ve akademik çevrelerin dikkatine artan bir yoğunlukla gelmeye başladığını görürüz.

Genel bir dönemleştirme olarak ele alacak olursak, 1979 İran Devrimi ile başlayan bu dönemin 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan terörist saldırı ile birlikte sona erdiğini ve 11 Eylül 2001'den sonra bambaşka bir döneme girildiğini söylemek hiç de zor olmayacaktır. Her iki dönemin kendine has karakteristikleri ve yaklaşım/söylem farklılıkları çok net biçimde ortaya çıkmış bulunmaktadır. 11 Eylül olayı sadece İslamcı hareketler açısından yeni bir dönem olmanın ötesinde yeni girdiğimiz 21. yüzyıla

² Buchan (2001), intihar saldırılarına tarihsel bir perspektifle yaklaşmaktadır.

³ Batıda İslamcı fundamentalizm konusunda egemen olan bu tartışma kendi sınırlarını aşarak üçüncü dünya ülkelerinin deki entelektüel ve siyasal tartışmaları etkileyip şekillendirdiği gözlemlenmektedir. Genel olarak bakacak olursak üçüncü dünya ülkelerindeki bilime ve bilimsel faaliyetlere ayrılan kaynağın yok denecek kadar az olması bu ülkelerde sosyal ve doğal bilimler alanında sistematik, bilimsel bilginin üretilmesi ve kullanılması konusunda büyük problemlere yol açmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında hemen her alanda olduğu gibi bilginin üretilmesi ve akış/yayılmaları konusunda eşitsiz bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hal böyle olunca birçok konuda olduğu gibi Batılı entelektüellerin yaklaşımı İslamcı hareketler konusunda da ana referans noktası olma durumuna gelmiştir. Başka bir deyişle birçok Müslüman az gelişmiş ülke aydını kendi ülkesindeki siyasal hareketleri Batılı entelektüellerin prizmasından algılar duruma gelmiştir. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde genel olarak bilimin özelde ise sosyal bilimlerin tam olarak gelişmemiş olması herhangi bir olay ya da olgu üzerine batılı entelektüellerce geliştirilen tanımların, kavramsal çerçevenin, terminoloji ve yaklaşımların geri kalmış ülkeler tarafından ithal edilmesi ve kullanılması sonucunu doğurmaktadır.

da yön vermiş bulunan çok önemli bir dönüm noktasını da oluşturmuştur. Hiç kuşkusuz, bu önem uluslararası düzenin yeni baştan şekillenmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin adeta tarihte eşine rastlanmayan bir süper imparatorluğa dönüşmesine zemin hazırlaması açısından da ayrıca üzerinde durmaya değer bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

1979-2001 dönemini kendi içerisinde değerlendirdiğimizde, Siyasal İslam'a yönelik dört farklı yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz: (a) Siyasal İslam'ı ve İslamcı hareketleri Batıya yönelmiş bir tehdit, hatta 'komünizm tehlikesi'nin yerini alan 'yeşil tehdit' olarak değerlendiren görüşler, (b) İslam'ı modernite karşıtı/düşmanı olarak değerlendiren ve sorunu uygarlıklar çatışması olarak alan görüşler, (c) Siyasal İslam'ı postmodern bir fenomen olarak değerlendiren görüşler, (d) Siyasal İslam'a sebep sonuç bağlamında yaklaşan görüşler.

Batıya Yönelmiş Bir Tehdit olarak İslam ya da 'Yeşil Tehdit'

İslamcı hareketler üzerine çalışma yapan araştırmacıların en sık yaptıkları yorumların başında İslam'ı Batıya karşı bir tehdit olarak algılamak gelmektedir. Bu çerçevede İslam'ın; siyasal, uygarlığa yönelik ve nüfusa ilişkin olmak üzere üç boyutlu bir tehdit oluşturduğu varsayımı yaygındır (Esposito, 1995: 4). Çoğunlukla bu tehdit ve çatışma, ABD'li siyaset bilimci *Huntington*'un çok bilinen ve 11 Eylül'den sonra Amerikalı siyaset seçkinlerinin başucu kitabı haline gelen *The Clash of Civilisations* (medeniyetler çatışması) tezine dayalı olarak algılanılmaktadır. *Huntington* esas itibariyle, *O. Spengler*'in 1930'lu yıllarda ileri sürmüş olduğu tezi yeniden formüle ederek 'medeniyetler arası bir çatışmanın küresel siyaseti egemenliği altına alacağını' iddia etmektedir (Füredi, 1994: 3; Spengler, 1932). *Huntington*, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü *Fukumamacı* bir yaklaşımla ideolojilerin evrimleşmesinin sonu olarak yorumlamakta ve Yeni Dünya Düzeni'nde muhtemel çatışma sebeplerinin ideolojik ya da ekonomik olmayacağını ileri sürmektedir. Ona göre insanlığı ayıran ve çatışmalara kaynaklık edecek en önemli faktör *kültürel* olacaktır (1993: 22). Bir başka deyişle, ideolojiler arası çatışmaların yerini, bundan böyle kültürler arası çatışmalar alacaktır *Huntington* (1994: 22-29) Yeni Dünya Düzeni'nde medeniyetler arasındaki kınılma/ayırışma hattının, Soğuk Savaş Dönemi'nin siyasal ve ideolojik sı-

nırlarının yerini almakta olduğunu ve kanlı çatışmaların patlak vereceğini ileri sürmektedir.

Huntington'a (1994: 25) göre, bugün medeniyetler arasındaki farklılık ideolojiler ve siyasal rejimler arasındaki farktan daha önemli ve daha büyüktür. "Bunun sebebi medeniyetler arasındaki ilişkilerin son yıllarda sıkılaşmış ve artmış olmasıdır. Bu ilişkilerin artmış olması, medeniyetlerin birbirleri hakkındaki bilgilerin çoğalması ve böylelikle medeniyetlerin birbirlerinin farklılıklarını daha açık görmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum, medeniyetler arasında daha fazla çatışmaların olmasına kanlı savaşların çıkmasına sebep olacaktır.

Ayrıca, *Huntington* (1994: 26) modernleşmenin istenmeyen sonuçlarından birisinin yerel kimliklerin yok olması olduğunu, fakat bu boşluğun din tarafından doldurulduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, İslami köktencilik, Orta Doğu'nun yeniden İslamlaşması süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre asıl problem, İslamî köktencilik, yeniden İslamlaşma ve Batılı olmayan diğer birçok medeniyetlerin mevcut kaynakları, batıyı yakalama arzuları ve dünyayı Batılı olmayan bir yönde dönüştürme arzularıyla Batı karşısında büyük bir sorun ve tehdit oluşturmalarıdır.

Huntington'un İslam'ı Yeni Dünya Düzeni'nde Batı dünyasına yönelmiş en büyük tehdit olarak görmekte kalmıyor, hatta bu tehdidin boyutlarının İslam'ın Konfüçyüsçülük'la birleşmesi halinde batıya karşı oluşan bir paktla daha da tehlikeli hal alacağını ileri sürmektedir. *Huntington* bir bakıma batılı olmayan bütün medeniyetlerin batı karşısında birleştiklerini ve batıyı alt etmek için kaynakları ve arzuları olduğunu ileri sürerek batı dünyasına kendisinden başka bir dostu olmadığı mesajı veriyor. Bu, 11 Eylül'den sonra iyice su yüzüne çıkan batıda egemen olan paranoyanın ve batılı elit çevrelerde yok olan kendine güven duygusunun da derecesini göstermektedir. 1990'ların başında ortaya çıkan yeni dünya düzeni her ne kadar daha az sorunlu bir uluslararası alan ön görüyor idiye de çok geçmeden bunun kısa süreli bir yanılısama olduğu anlaşıldı.

Huntington'un medeniyetler çatışması tezi '90'ların başında Yeni Dünya Düzeni ve bu dünyada Müslüman dünyanın yeri konusunda etkileri 11 Eylül'den sonra daha belirginleşen bir siyasal ve ideolojik çerçevenin oluşmasında oldukça önemli bir rol oynadı. Bu çerçeve akademisyenler, yazarlar,

medya ve dış politika oluşturan çevreler arasında oldukça etkili olmuştur.⁴

Bu doğrultuda diğer bir önemli yazar Bernard Lewis de tıpkı Huntington gibi batıya İslam dünyasından yönelmiş bir tehdit olduğu tezini sık sık tekrarlamaktadır. Lewis (1990: 195) İslam dünyasını batı dünyasına karşı derin düşmanlıklar ve husumetler besleyen bir coğrafya alan olarak tasvir etmektedir. Bu tezlerini açıkça ortaya koyduğu ‘*deeply rooted rage*’ (kökü derinlerdeki kızgınlık/düşmanlık) adlı makalesinde Lewis soğuk savaş döneminde Batı Dünyasını tehdit eden ‘kızıl tehdit’in yerini günümüzde ‘yeşil tehdit’in aldığını ileri sürer. Ona göre bugün Müslüman dünyada bir Küba bir Vietnam yok ama, bir Libya, İran ve hatta Lübnan var. “Bu coğrafyada yükselen Amerikan karşıtı duyguların giderek artması, Amerikalılar arasında tehlike çanlarının çalmasına sebep oluyor”. Lewis (1990: 195) Müslümanlar arasındaki Batı düşmanlığının, batı medeniyetinin reddi anlamına geldiğini ve İslamcı kökten dinci liderlerin düşmanlarını tanrının da düşmanları olarak tanımlamalarından dolayı batıya karşı olan husumetin ve batı medeniyetinin reddinin uzun bir süre devam edeceğini ileri sürmektedir.

Görüldüğü gibi bu iki çok önemli ve etkili yazarın üzerinde görüş birliği ettikleri ana konu Batı ile İslam dünyası arasında yakın ve kaçınılmaz bir çatışmanın varlığıdır. Her ikisi de 1960’lardan bu tarafa hem Amerikan akademik çevrelerinde hem de siyasal hayatta bizzat yer almış özellikle dış politika kuruluşlarında görev almış, danışmanlık yapmış, entelektüel ağırlığı olan isimlerdir. Görüşleri böylesi çok geniş çevrelerce takip edilen ve de etkili olabilen yazarların özellikle Amerikan akademik çevrelerinde medyada ve dış politikaların oluşturulmasında çok büyük payları olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Bu aşamada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta şudur: Amerikan dış politikası üzerinde oldukça etkili olan Huntington ve Lewis, İslamcı hareketlerin ortaya çıkış nedenleri yani sosyolojik boyutunu göz ardı ederek bunların Amerika Birleşik Devletleri için ne anlama geldiğiyle ilgilenmekte ve bundan dolayı da bu hareketleri öncelikli tehdit olarak algılamaktadır. Aynı zamanda her ikisi de Batı ile İslam dünyası arasında varsayılan çatış-

⁴ Örneğin The Economist dergisinde yayınlanan ‘İslam ve Batı’ başlıklı bir makalede (6th Ağustos 1996) Huntington’un tezini ana referans noktası olarak alındığı görülmüştür.

maya tarihsel bir pencereden bakmaktalar. Bir anlamda tarih boyunca ortaya çıkmış olan ve Müslüman dünyada varolduğu varsayılan tarihsel, önyargı, korku ve nefret duygularının bugünde devam ettiğini ve İslamcı hareketlerin bu tarihsel sebeplerden dolayı batıyı hedef aldığını savunmaktalar.

Oysa bugün Müslüman ülkelerde batıya karşı duyulan hoşnutsuzluğun temelinde bu türden tarihsel bir nefret ya da önyargı, dine dayalı bir düşmanlık ya da karşı duruştan öte batı emperyalizminin yirminci yüz yılın başından itibaren Orta Doğu politikalarından duydukları hoşnutsuzluk ve 11 Eylül'den 2001'den sonra doruğa ulaşan kuşatmacı dayatmacı politikalara duyulan bir kızgınlıktan söz edilebilir.

Bir başka sağıc düşünür olan Francis Fukuyama *Tarihin Sonu ve Son İnsan (The End of History and the Last Man)* isimli kitabında, 1980'lerin sonunda ortaya çıkmış olan önemli dönüşümlerin, sadece soğuk Savaşın bitmesi olarak algılanamayacağını ifade ettikten sonra, bizim algıladığımız anlamdaki tarihin de sona erdiğini ilan etmektedir. Fukuyama'ya göre Hegelci anlamdaki tarih ve insanın ideolojik evrimleşmesi kapitalizmin sosyalizm üzerinde galip gelmesiyle son ermiş bulunmaktadır.

Genel anlamda bakacak olursak Fukuyama'nın tarihin sonu tezi 1990'lar boyunca oldukça etkin oldu denilebilir. Bu tez büyük çaplı sosyal ya da siyasal devrimlere yer vermemekte adeta sabit hızda doğrusal ilerleyen bir tarih öngörmekteydi. Kaçınılmaz olarak böylesi bir siyasal, entelektüel ortam her türlü alternatif arayışına da daha doğuştan şüpheyle yaklaşacak, normal olmayan, sapkın muamelesi yapacaktı. Bir anlamda İslamcı hareketlerin bu denli kınanması, hemen hepsinin aynı kategoriye konularak, terörizmimle, aşırı olmakla, akıldışılıkla, gericilik, yobazlık, tutuculuk, vb. gibi sıfatlarla özdeşleştirilmelerinin bu trendle çok yakından ilgisi vardır. Batıda yaygın olan trend entelektüel ve siyasal anlamda bir kısırlık, yoksulluk da yaratmıştır. Söz konusu siyasal hareketler 1990'lardan öncesinde "aşırı", "radikal" gibi sıfatlarla adlandırılırlarken 90lardan sonar köktencilikle, terörizm ve şiddetle özdeşleştirilir oldular.

Modernite Karşısı Olarak İslami Köktencilik

Siyasal İslam konusundaki tartışmalara damgasını vuran diğer bir önemli yaklaşım İslamcı hareketleri modernite karşısı olarak tanımlayarak bu hare-

ketlerin nasıl olup da 20. yüzyılın son çeyreğinde bu denli hızlı geliştikleri ve siyasal olarak etkin olabildikleri konusunda kafa yormaktadır. Buna göre İslamcı hareketler geçmişte kalmış, gerici, bağnaz, modernleşmeyi ve batılı yaşam biçimini reddeden gruplardır (Seyyed Vali ve Reza Nasr, 1995: 121-139). Abrahamian'e (1991: 102) göre bu yaklaşımın anahtar kelimesi modernitenin bu hareketler tarafından reddedilmesidir: "Radikal yazarların kafasında İslamcı hareketler konusunda şöyle bir imaj var: teolojik gerici-lik, siyasal anlamda geriye dönüş, bilimin, modernitenin, aydınlanma felsefesinin ve endüstriyel devrimin reddedilmesi" (1995: 102). Bu gruba dâhil olan yazarlar, İslamcı hareketlerin 'modernliği reddettiğini' ve ana prensiplerini kutsal kitaptan (Kuran) almakta olduklarını ileri sürmektedirler. Bir başka deyişle bu hareketlerin ideolojik kökenleri yalnızca yedinci yüzyıla dayandırılmaktadır.

İslamcı hareketler konusunda diğer bir önemli yazar olan Caplan da bu konuda şunları yazmaktadır (1987: 5):

Birçok yazar İslamcılarını sıklıkla çevrelerinde olup bitenlerden tamamiyle habersiz ve izole olmuş bir biçimde, modası çoktan geçmiş bir çağda sonsuzluğu yaşayan 'fosilleşmiş biblolar' gibi algılamaktadırlar.

Bu argüman tamamiyle yanlış sayılmaz, ancak eksiklerle doludur. Birçok bakımdan bu hareketlerin ideolojileri İslam'ın ana prensipleri üzerine inşa edilmiştir ve *Medine Belgesi*⁵ de bir toplum modeli olarak öngörülmele birlikte, bu hareketleri modernite karşıtı ya da kır kökenli geleneksel, geçmişin karanlığında kalmış hareketler olarak tanımlamak onanları hiç anlamamak demektir. Aslında bu hareketleri modernite karşıtı, yüzünü geçmişe çevirmiş ya da gerici olarak tanımlamak büyük bir hata olur. Bunlar radikal ve liberal yazarların savunduğunun aksine moderndirler. Ray'ın (1999: 205) de belirttiği gibi 'İslamcı devrimci hareketler modernizmin uz-

⁵ *Medine Vesikası* olarak bilinen bu belge bir tür toplum sözleşmesidir ve bazı yazarlara göre "İlk İslam Anayasası" olmasından dolayı da önem arz etmektedir. Bu belgeyi Türkiye gündemine İslamcı yazarlardan Ali Bulaç getirerek tartışılmasını sağlamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Bulaç (1992), "Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler", *Birikim* (38-39); Bulaç (1993), "Medine Vesikası Üzerine Tartışma, I ve II", *Birikim* (47-48); Ayrıca bakınız Onarlı (1998), "Medine Vesikası ve Alevilik", *Kervan* (66) Mart 1998.

laşmaz düşmanları olmak bir yana, modernist Jakobenlerin önemli söylemlerini, örgütlenme biçimlerini ve toplum mühendisliği projelerini paylaşmaktadırlar'. Halliday (1995a: 49) ve Roy (1999: 205) da bu hareketlerin sanılanın aksine modern olduklarını ve geleneksel, klasik argümanları bükünkü davaları için kullandıklarını, hatta laik modern ideolojilerden de birçok konuda ödünç aldıklarını ileri sürmektedirler.

Aslında modernite karşısı olmaktan öte bu İslamcı hareketler çoğu Müslüman ülkelerde laik ve modernleşmeci devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınma konularındaki başarısızlıklarına bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır (Halliday, 1995a: 48). İslamcı hareketlerin 1990'lardan bu tarafa daha hızlı gelişmelerinin temelinde ise ekonomik geri kalmışlığın, özellikle neo-liberal ekonomi politikaların çoğunluğu yoksul olan Müslüman ülkelerde yaratmış olduğu derin eşitsizlikler ve küreselleşmenin kaçınılmaz sonucu olan kuşatılmışlık duygusu yatmaktadır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz faktörlerin yanında köktencilik tartışmaları söz konusu bu hareketler arasındaki temel farklılıklar ile bu hareketlerin ortaya çıktığı toplumların kendilerine has tarihsel sosyoekonomik ve kültürel farklılıkları hiçbir zaman hesaba katılmamıştır. Frank Furedi fundamentalizm kavramının entelektüeller tarafından hiçbir eleştirel analize tabi tutulmadan kullanılıyor olması aslında birbirinden çok farklı olan Müslüman halklarının kültürel anlamda kınanması ve horlanması sorununu da gündeme getirdiğini ileri sürmektedir (Füredi, 1995).

Postmodernist Yaklaşım

Batılı yazarlar arasında İslamcı hareketlerin postmodern bir fenomen olduğunu savunanlar da çıkmıştır. Bu yaklaşımı savunan yazarlara göre İslamcı hareketler postmodern bir durum olarak ortaya çıkmışlardır. Bunlar kolonyalizmin sona ermesiyle birlikte iş başına gelen laik, modernist/milliyetçi kadroların modernist/materyalist sosyal ve ekonomik gelişme stratejilerinin başarısızlığa uğramış olmasının İslamcı hareketlerin ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürüyorlar (örneğin: Genler, 1992; Ahmed, 1992; Gülalp, 1995). Bir başka deyişle, bu kadrolar yeryüzünde cenneti vaat etmiş olmalarına karşın bu vaatlerini yerine getirmekte son derece başarısız olmuşlardır (Gülalp, 1995: 58-73).

Nedensellik Yaklaşımı

Contingent kavramı sebebe bağlı/sebepsellik olarak dilimize tercüme edilebilir. Bu kavramı ilk kullanan Fred Halliday (1995) olmuştur. Halliday İslami köktencilik konusunda ikili bir ayrıma giderek birinci gruptaki yazarların *scriptural* yani kutsal kitabı (Kur'anı) olduğu gibi alıp yorumladıklarını bu hareketleri yaratan dünyevi koşullardan bağımsız dinsel temelde bir açıklama getirdiklerini ileri sürmektedir. Ona göre ikinci yaklaşım yani nedensellik yaklaşımını savunan yazarlar birinci yaklaşımın aksine İslamcı hareketlerin modern karakterlerini bilincindeler ve bu hareketlerin ortaya çıkışlarında rol oynayan diğer faktörlere önem vermektedirler (1995: 48). Halliday, analizlerine İslamcı hareketlerin ortaya çıkışına sebep olan güncel meselelerden yola çıkarak başlamaktadır. Halliday'ın bu yaklaşımı diğer bazı yazar tarafından da paylaşılmaktadır. Bu yazarlar İslamcı hareketlerin yükselişinde dinsel sebeplerden daha çok bunların ortaya çıkıp geliştikleri sosyoekonomik, siyasal ve demografik sebepleri üzerine kafa yormaktadırlar. Bu yazarlar İslamcı hareketlerin tek amacının sadece toplumu yeniden İslamlaştırmak ya da İslami köktenciliğin kurulmasını kendilerine iş olarak seçmedikleri fikri üzerinde anlaşmaya varmış durumdadırlar.

Bu gruptaki yazarlar söz konusu hareketlerin Müslüman ülkelerin içinde buldukları sosyal ve ekonomik kriz; yaygın işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksul kesimlerle zengin azınlık arasındaki gelir uçurumunun son yıllarda dehada artması, çarpık kentleşme, hükümetlerin zorunlu servisleri bile sağlayamaması, bu ülkelerdeki baskıcı rejimler, yaygın yolsuzluklar, dışa bağımlılık, ABD ve müttefiklerinin bölge politikalarına duyulan öfke, İsrail-Filistin çatışmasında ABD'nin İsrail yanlısı tutumu gibi faktörlere bir tepki olarak ortaya çıkıp güç kazanmışlardır (bkz. Caplan, 1987: 5; Keddie, 1981: 244-245; Bulliet, 1993: 39; Roy, 1994: 4-53).

İslami Fundamentalizmden 'Global Terörizm' Söylemine Giden Yola da 11 Eylül'den Irak'ın İşgaline

Genel bir kronolojik sınırlama ve sınıflama yapmamız gerekirse 11 Eylül (2001) öncesi ve sonrası olarak ikili bir ayrım yapmamız anlamlı olacaktır. Kaçınılmaz olarak bu tür sınıflamalarda birtakım genele uymayan tekil olaylar olabilir ama özellikle dini hareketler söz konusu olduğunda 11 Eylül

lül olayının genel bir anlamı vardır. Çünkü ilerleyen sayfalarda değineceğimiz gibi, İslami köktencilik söyleminde genel bir değişimin ortaya çıktığı ve bunun da ulusal ve uluslararası ilişkiler bağlamında çok boyutlu, uzun dönemli negatif yansımaları olduğu gözlemlenmektedir.

11 Eylül’de Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a yapılan terörist saldırılarla birlikte, batıda 1980’lerden bu tarafa genel olarak Müslümanlar ve özelde ise İslami köktencilik ve İslami hareketlere yönelik alttan alta gelişen tedirginlik, kuşku ve güvensizliğin yerini açık bir *Islamophobia* (İslam fobisi) ya da Halliday’in deyimiyle “Müslüman karşıtlığı”na bıraktığı gözlemlenmektedir (1999: 898). Müslümanlara ve İslami hareketlere karşı kıta Avrupa’sında, İngiltere’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde gelişen bu tarihte eşine az rastlanır kuşku ve husumetin önde gelen sebeplerinin başında Batı medyasının İslam’ı ve Müslümanları “terör”le ‘terörizmimle’, ‘fanatiklik’ ya da ‘radikallikle’ çok sık olarak yan yana hatta iç içe göstermesi gelmektedir. Bu konuda gerek görsel gerekse yazılı medya organları sorumsuz ve önyargılı davranabiliyorlar. Fox, CCN gibi dünyanın dört bir yanını bir ahtapot gibi sarmış devasa medya kuruluşlarının bu konuda son derece duyarsız ve hatta yanlı davranmasının payı da unutulmamalı (bkz. Poole, 2002). Her ne zaman Müslümanları/Arapları konu alan bir haber verilecek olsa ekrana hep saç sakalına karışmış, hırpani giyimli ve her nasılsa her zaman secde etmiş kalabalıklar televizyon ekranına gelmekte. Böylece, Müslümanları “günün her saatinde namaz kılan, kızgın kümeler halinde İsrail ya da Amerikan bayrağı yakmak dışında hiçbir şey yapmayan” imajı dünyanın her yerindeki izleyiciye defalarca sunulmaktadır. Çağımızın bu önemli iletişim araçlarının Müslüman ülke halklarının güncel sosyoekonomik, kültürel ve siyasal gerçeklerinden uzak Müslüman tasviri batıda öteden beri var olan ‘cihatçı İslam’ stero tipini güçlendirmekte ve İslam fobisinin giderek yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.

Diğer yandan batılı yazarlar, yorumcular, akademisyenler ve dış ilişkiler alanında siyaset üretmekle görevli çevreler ve hükümetlerin sıklıkla içine düştükleri bir yanılgı da İslam’ın monolitik (tek boyutlu) bir din olduğu varsayımı ve Müslüman dünyanın homojen bir yapıymış gibi algılanmasının yanında, Müslümanlarla İslam’ın birbirlerinden ayrılmaz olduklarını varsaymak ve gene Müslüman halkların kimliklerinin yalnız ve yalnız İs-

lam inancı tarafından belirlendiği gibi yanlış bir tespit yapmış bulunmaktadırlar.⁶ Böyle olunca tek tek İslamcı terör örgütleri veya bunların gelişip serpilmelerine zemin hazırlayan koşulları ele alıp çözüm üretme politikaları yerine bir bütün olarak İslam ve kaçınılmaz olarak da bu dine mensup halklar ve ülkeler potansiyel tehdit olarak algılanıp bu yönde politikalar geliştirilmekte, bir anlamda El Kaide'nin ya da Taliban'ın ideolojik çizgisine paralel ve son tahlilde onların işine yarayacak politikalar izlenmektedir.

İslam fobisi (Islamophobia)

İslam fobisi (Islamophobia) kavram olarak İngiltere'de 1968'de kurulmuş olan bağımsız bir düşünce kuruluşu olan "Runnymede Trust" tarafından ortaya atılmıştır.⁷ Runnymede Vakfı ırksal ayrımcılık başta olmak üzere etnik ve kültürel çeşitlilik konularında araştırmalar yaparak bu alanda hükümetler vezninde politikalar üretilmesinde etkili olan bir kuruluştur. Vakıf '90'larda Avrupa'da İslami köktencilik kavramı etrafında gelişen ve bu süreç içerisinde İslama karşı bir husumete hatta düşmanlığına dönüşen bir trendin varlığını ortaya çıkarmış ve bu trendi İslam fobisi olarak adlandırmıştır. Vakfın 1997'de yayınladığı *Islamophobia: A Challenge for Us All* (İslam Fobisi: Hepimiz İçin Bir Sorun) başlıklı raporda, yazarlar Islamofobia kavramını İslam'a karşı sebebi bilinmeyen bir husumet bir düşmanlık olarak tanımlayıp bu konuda detaylı bir çalışma ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda bu kavram Arap/Müslüman topluluklara ve bireylere yönelik adil olmayan, ayrımcılık, düşmanlık ve Müslümanların siyasal ve sosyal hayata katılmalarının engellenmesi gibi pratik bazı siyasal sonuçları da tarif etmektedir.

Kavramın sorunsuz yani ideal bir kavram olmadığı raporun yazarları tarafından de kabul ediliyor olmakla birlikte son yıllarda hızla artan ve çabuk yayılan Müslüman karşıtı ayrımcılık ve önyargının varlığının böyle bir kavrama ihtiyaç doğurduğunu belirtiyorlar (*Islamophobia: A Challenge for Us All*, The Runnymede Trust, 1997: 4). Raporun yazarları İngiltere de hızla

⁶ Kimlik konusu son on yıllarda fazlasıyla incelenmiş bulunmaktadır ve bu konudaki tartışmalara girmek bizim konumuz açısından gereksiz görünmektedir. Ancak okuyucu bu konuda Halliday'in (1999) makalesini inceleyebilir.

⁷ "Runnymede Trust" hakkında daha fazla bilgi almak için vakfın web sayfasına bu adresten ulaşılabilir: <http://www.runnymedetrust.org/about/>

artan İslam karşıtlığı ve ayrımcılığının yeni bir realite ve bir zorunluluk yarattığı görüşünden hareketle *Islamophobia* kavramının kullanılabileceği sonucuna varmaktadırlar (Islamophobia kavramına eleştirel bir makale için bkz. Halliday, 1999). Yazarlar *antisemitism* (Yahudi karşıtlığı) kavramının da Avrupa tarihinde benzeri koşullarda yani Yahudi karşıtlığının ve düşmanlığının arttığı bir dönemde ortaya çıktığını belirterek bu iki kavram arasında bir paralellik kurmaktadırlar. Raporun yazarlarına göre, nasıl ki Yahudi karşıtlığı kavramı ikinci dünya savaşı ve öncesinde Yahudilere yapılan ayrımcılık ve soykırımı önlemeye yetmediyse belki de Müslümanlara karşı girişilebilecek benzer eylemleri önlemeye yetmeyebilir ancak gene de mevcut durumun kavramlaştırılmasının olması önemlidir.

Raporun 1997’de yayımlanmasını takiben akademik çevreler ve özellikle İslam konusunda duyarlı olan medya tarafından *Islamophobia* kavramının İslam dinine ve Müslüman devletlere karşı yönelen her türlü haklı ve meşru eleştirilerini İslam fobisi maskesi altında imkânsızlaştıracağı eleştirisinde bulunulmuştur (Bu konuda ilk örnek için bkz. Independent on Sunday, 2 Mart 1997 tarihli sayı). Bu tür yanlış anlaşılmalara önlemek ve kargaşaya mahal vermemek için raporunun yazarları şöyle bir model geliştirmişlerdir. Buna göre bir yanda meşru eleştiri ve görüş ayrılıkları, diğer yanda ise hak-sız önyargı, İslam fobisi ve İslam düşmanlığı vardır ve bu ikisinin birbirinden nasıl ayrılabilceği sorununa yanıt olarak İslam konusunda açık olan görüşler ile kapalı olan görüşleri bir tabloda karşılaştırarak vermektedirler. Bu şemaya göre İslam hakkında ‘fobik’ korku ya dayalı olan görüşler ‘İslam konusunda kapalı olan görüşler’ olarak sınıflandırılmıştır. İslam konusunda her türlü meşru eleştiri ve görüş ayrılığı ile onaylama ve saygı ise ‘İslam konusunda açık görüşler’ olarak sınıflandırılmışlardır bkz. Tablo 1).

Bu yazarlara göre İslam inanışına, yasalarına ya da uygulamalarına katılmamak, aksi yönde düşünmek kendiliğinden fobik ya da önyargılı olmak demek değildir. Diğer dinlerin mensupları doğal olarak Müslümanlarla teolojik ve pratik uygulamalarda uyuşmazlık halindedirler ve bu son derece normaldir. Yine bu anlamda herhangi bir dine inanmayanlar, ateistler ve laik hümanistler temel meseleler bağlamında diğer bütün dinlerle olduğu gibi, Müslümanlarla da anlaşmazlık halindedirler. Liberal demokrasilerde insanların paylaşmadıkları inanış ve uygulamalara katılmamaları bunları kı-

namaları -bazen sert biçimde de olsa- kaçınılmaz ve sağlıklı olan bir yoldur. Hiç kuşkusuz Müslüman devletlerin örneğin uluslar arası kabul görmüş olan insan haklarına, özgürlüklere ve demokratik süreçlere saygı göstermemeleri, ya da İslami değerlerden esinlendiği söylenen İslamcı terör örgütlerinin kınanmaması gibi siyasetlerini ve uygulamalarının eleştirilmesi de meşrudur (bkz. İslamophobia, 1997 Raporu).

Aynı şekilde bazı Müslüman ülkelerin kadınlara karşı olan tutumu ya da bazı Müslümanların Batıya karşı ya da diğer dinlere karşı olan görüşlerinin eleştirilmesi de son derece meşrudur. Söz konusu yazarlara göre önemli olan ve hatırlanması gereken şey, bütün bu meseleler hakkında tartışmaların, anlaşmalar ve anlaşmazlıklar diğer toplumların içerisinde olduğu gibi Müslüman toplumların kendi içerisinde de yapılıyor olduğu ve gene bunların Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında da tartışılmakta olduğudur (bkz. İslamophobia, 1997 Raporu).

İslamophobia kavramı üzerinden Orta Doğu ve İslam araştırması yapan akademisyenlerin önde gelenlerinden birisi olan Fred Halliday (1999: 898) bazı önemli eleştiriler getirmektedir. Halliday, başta Amerikan ve İngiliz basınında olmak üzere çeşitli Avrupa ve Asya ülkelerinde İslam'a karşı ön yargılı yaklaşımların ve politikaların çok yaygın olduğunu, bunu kolayca görebileceğimizi verdiği örneklerle göstermektedir. Ona göre İngiliz basınında bu örnekleri görmek hiç de zor değil. "Danimarka'da Halk Partisi Müslüman karşıtlığını programının merkezine oturtmuştur. *The Siege* (kuşatma) adlı filmde İslam terörizmi ön plana çıkartılmıştır. Hindistan'da iktidarda bulunan aşırı sağcı/dinci BJP, 1997'deki seçimleri üç Müslüman karşıtı gündemle: Aydohada (caminin yerine Hindu tapınağının yapılması), Müslümanlara sağlanmış olan ayrı hukukun kaldırılması ve Keşmir'in özerk statüsünün kaldırılması, kazanmıştır." Halliday, sonuç itibarıyla, çok yaygın olan bu Müslüman karşıtlığının 'İslamophobia' kavramı yerine 'Müslüman karşıtlığı' kavramıyla tanımlanabileceğini önermektedir.

Halliday'a (1999: 898) göre haclı seferlerinden de anlaşılacağı gibi İslam dini geçmişte bir düşman olarak görülüyordu, fakat bugün öyle değil. Çünkü bugün İslam komünizmin geçmişte yaptığı gibi Avrupa toplumları içerisinde yaygınlaşmak, onları etkisi altına almakla tehdit etmiyor. Gene medyadaki tartışma, politikadaki açıklamalar çoğunlukla İslam inancını hedef

almıyor. Hz. Muhammed'in ve Kuranın söylediklerini sorgulayan kitaplar yayınlanmıyor. Halliday ortaya çıkan saldırıların inanç olarak İslam dinine karşı değil fakat Müslüman olan insanlara özellikle Batı ülkelerindeki göçmenlere karşı olduğunu söylüyor. Bundan dolayı Halliday doğru kavramın 'İslamofobia' değil de 'Müslüman karşıtlığı' olabileceğini savunuyor.

Müslümanların batı basınında, siyasal, askeri söyleminde ve sinemasında sıkça gündeme getirilen saldırgan portresinin aksine İslam dünyası bugün bir kuşatılmışlık ve çaresizlik duygusu içerisindedir (Espisito, 1995). Bu durum ve batıda İslam konusunda egemen olan 'açık' ve 'kapalı' görüşler "The Runnymede Trust" Raporu'nda (1997) ayrıntısıyla ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda, belirlenen sekiz özellik etrafında 'İslam konusunda kapalı' olan görüşlere yer vererek bunları 'İslam konusunda açık olan' sekiz özellikle karşılaştırma yaparak İslamofobia kavramı analiz edilmektedir.

Tablo 1'den de görüleceği üzere İslam konusunda kapalı görüşler batılı akademik çevrelerde ve medyasında oldukça yaygındır. Bu çevreler daha öncede belirttiğimiz gibi Müslüman toplumlar ve İslami hareketler hakkında pak sağlıklı olmayan yanlış ve eksik bilgiye ve daha da önemlisi tarihsel boyutu olan bir ön yargıya sahipler. Bu tür yaklaşımlar İslamı tek tip ve homojen bir din Müslüman toplumları da aralarında hiç bir tarihsel, kültürel, etnik, siyasal ve sosyal bir farklılık yokmuş gibi adeta bir ümmet toplumu gibi değerlendirmektedir. Bu itibarla söz konusu yaklaşımlar, hem İslam dininin kendi içindeki tekil olmayan (yorumlayanına göre anlam kazanan) yanını, hem de beş kıtaya yayılmış çok çeşitli milliyetlere, kültürlere ve dillere mensup halklardan meydana geldiği gerçeğini reddederek bilimsel gerçekliği olmayan bir mitolojiye inanırlar.

Bunun yanında İslam medeniyeti ile batı medeniyeti arasına kalın ve geçilmez bir duvar örülerek tarih boyunca medeniyetlerin birbirlerini etkilemiş ve değiştirmiş olduğu gerçeği görülmezden gelinir. Adeta İslam Batının kendisini tanımlamak için kullandığı 'diğeri' olarak tanımlanır. Sanki İslam ile diğer kültürlerle arasında hiçbir ortak amaç ve ortak değer yokmuş, onlardan tamamıyla ayrı/izole, diğer kültürlerden hiç etkilenmeyen ve onları hiç etkilemeyen bir kültürmüş gibi tanımlanır.

İkinci olarak İslam konusunda kapalı görüşler bir bütün olarak İslam ve özelde de Müslüman toplumların tarih ve kültürlerinden gelen kendilerine

özgü davranışları hal ve hareketleri, geleneksel kıyafet ve ibadetleri, yol ve yöntemleri her kültürün kendine has farklılığı-çeşitliliği olarak değerlendirmek yerine farklılıkları geri kalmışlık ya da ilkelik olarak değerlendirilmektedir. Bu tür anlayışlar maalesef çok yüksek mevkilerdeki örneğin ABD Başkanı Bush, İngiltere Başbakanı Blair, İtalya Başbakanı Berlusconi gibi ağızlardan açıkça ve çoğunlukla da diplomatik gelenekleri zorlayan bir biçimde dile getirilmektedir. Buna göre Batı uygarlaşmış, gelişmiş, akılcı, toleranslı, sofistike, aydınlanmış olarak karakterize edilirken İslam dünyası ilkel, akılcı olmayan, toleranssız, şiddete başvuran, cinsler arasında ayrımcılık yapan bir uygarlık olarak resmedilmektedir. Bu tür iddiaların hem medyada hem de siyasi çevrelerde yankı bulmasının sebepleri arasında İslamcı terör örgütlerinin payı oldukça yüksektir ancak bu tür örgütler ya da bazı tutucu, gerici ideoloji sahibi grupların varlığı bütün bir İslam Âleminin bu şekilde tanımlanabileceği anlamına gelmemelidir.

İslam konusunda kapalı olan görüşlerden bir diğeri de İslamcılığı şiddet kullanan, saldırgan, tehdit eden, terörizmi destekleyen ve uygarlıklar arası çatışma yaratan bir unsur olarak görülüyor. Özellikle bu konuda İslamı Batıya karşı bir tehdit unsuru olarak gören ve Huntingtonun ‘uygarlıklar çatışması tezi’ oldukça etkili olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte komünist tehdidin yerini yeşil tehdidin aldığı eski NATO Genel Sekreteri Claes başta olmak üzere Batılı birçok devlet adamı, siyasetçisi, medyanın önde gelen yazarları ve akademisyenler tarafından gündeme getirilmiştir.

İslam konusunda kapalı diğer önemli bir görüş açısı ise İslam’ı şeytani ve takıyeci olarak yorumlamaktadır. Bu görüşe göre Müslümanlar İslam dinine sadakatle uyma onun emirlerini yerine getirip bir yaşam biçimi olarak benimsemek yerine onu kendi siyasal, stratejik ve askeri emellerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadırlar (Islamophobia a challenge for us all, 1997: 8). Diğer bir deyişle İslam dini mollaların elinde devlet kurup yönetmek için bir siyasal ideolojiye dönüştürmüştür. Bu konuda batı basınında yüzlerce örneğe rastlamak mümkündür. İslam dinini ve dolayısıyla Müslümanları şeytani, takıyeci güvenilirmez olarak gören sadece Batılı medyanın önemli bir kesimi değil. Bu konuda özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra oluşan ortamda bazı batılı devlet adamlarının da bu görüşü yüksek sesle dile getirdiği görülmektedir. Örneğin İsrail başbakanı Sharon

İslam'da yalan söyleme kültürünün öğretildiğini dolayısıyla Müslümanların sözlerine inanılmayacağını verdiği bir röportajda söylemiştir.

Tablo 1 : İslam Konusunda Kapalı ve Açık Olan Görüşler

Farklılık	İslam konusunda kapalı olan görüş	İslam konusunda açık olan görüş
1. Tek tip / çeşitlilik	İslam tekil-bütün, durgun ve yeni gerçekliklere ayak uydurmayan bir blok olarak görülür.	İslam kendi içinde çeşitlilik, tartışma ve gelişme barındıran ilerici ve dinamik bir varlık olarak görülür.
2. Ayrı izole / ilişki halinde	İslam ayrı ve 'diğeri' olarak görülür: (a) diğer kültürlerle hiçbir ortak değeri olmayan, (b) diğerlerinden hiç etkilenmeyen, (c) onları hiç etkilemeyen.	İslam diğer kültürlerle ve dinlerle ilişki halinde (a) ortak değerleri ve amaçları paylaşan (b) onlardan etkilenen (c) onları etkileyen olarak görülür.
3. Geri kalmış aşığı / farklı	İslam Batıdan aşağıda geri kalmış, barbar, akılcı olmayan, ilkel ve cinsiyetler arası ayrımcı olarak görülür	İslam ayrı, kendine özgü, fakat geri ya da aşağı değil ve saygıyı eşit olarak hak eden olarak görülür.
4. Düşman / dost-ortak	İslamcılık şiddet kullanan, saldırgan, tehdit eden, terörizmi destekleyen ve uygarlıklar arası çatışma yaratan olarak görülüyor.	İslamcılık işbirliği ve ortak yaptırımlar yapmada, ve ortak sorunlara çözüm aramada ortak yada potansiyel bir partner olarak görülüyor.
5. Şeytani-takıyeci / içtensamimi	İslamcılık siyasal ya da askeri amaçlar için kullanılan siyasal bir ideoloji olarak görülüyor.	İslamcılık inananları tarafından uyulan samimi bir dini inanış olarak görülüyor.
6. İslam'ın Batıyı eleştirisi reddedilir / ciddiye alınır	İslamcılarının Batıya yönelttikleri eleştiriler tamamıyla reddedilir.	Batı ve diğer kültürlerle yöneltilen eleştiriler göz önüne alınır ve tartışılır.
7. Ayrımcılık savunulur / reddedilir	Müslümanlara karşı husumet, ayrımcılık ve onların toplumdaki dışlanması politikasını mazur göstermek için kullanılır.	İslam'la olan tartışmalar ve anlaşmazlıklar ayrımcılığa ve dışlanmaya karşı savaş çabalarını ortadan kaldırmamaktadır.
8. İslam fobisi doğal olarak algılanır / bir sorun olarak görülür	Müslüman karşıtı husumet doğal ve normal olarak görülmemektedir.	Yanlışlığı önlemek için İslama eleştirel yaklaşan görüşler de eleştiriye tabi tutulurlar.

Bir diğer kapalı görüş ise Müslümanların Batıya, batılı kavramlara ve değerlere örneğin liberalizm, modernizm ve laiklik yada konuşma özgürlüğü nün sınırları gibi konularda yönelttiği eleştirileri sıklıkla tartışmaya bile değer görülmeden bir kenara iter (Islamophobia a challenge for us all, 1997: 14-15). Oysa Batılı siyasal ve akademik çevrelerde bu gibi sorunlar sıklıkla tartışılır. Müslümanların bu tür sorunları tartışamayacağı ya da Batıyı bu tür konularda eleştiremeyeceği varsayımı Batıya ait değerlerin ve kurumların evrensel olduğu ve bütün diğer değerlerin üstünde olduğu varsayımından kaynaklanır ki bu da Avrupa merkezilik görüşünün bir yansımasından başka bir şey değildir.

Runnemed Vakfı'nın 1997'de yayımladığı raporun diğer bir önemli bulgusu ise 1990'ların başından itibaren İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde Müslümanlara karşı negatif tutum hem kurumsal düzeyde hem de bireysel düzeyde tırmanışa geçmiş bulunmaktadır. Özellikle medyada başta Araplar olmak üzere Müslüman ülke mensupları'nın temsil edilmesi oldukça taraflı ve önyargılıdır. Ayrıca İslam fobisi Arap ve Müslümanlara karşı olan husumet, ayrımcılık ve bu insanların toplumdan dışlanması politikalarını mazur göstermek için kullanılır.

İslam'a karşı kapalı olan görüşlerin sonuncusuna göre toplumda İslamophobia doğal olarak algılanmaktadır. Uzun yıllar Avrupa ve ABD'de yaşamış Araplar başta olmak üzere Müslümanlar son yıllarda kendilerine karşı sevimsiz, horlayıcı, ayrımcı, aşağılayıcı davranışların arttığını bildirmektedirler. Bu eğilim özellikle 11 Eylül'den sonra tırmanışa geçmiş bulunmaktadır ve çeşitli basın organlarında sıkça yer alan sözlü saldırıdan öldürme ve yaralamalara kadar geniş bir alanda cereyan etmektedir. Bu konuda AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığını izleme merkezinin verileri oldukça kaygı vericidir.⁸

11 Eylül saldırılarıyla birlikte ortaya çıkan diğer önemli bir değişiklik ise 11 Eylül 2001 sabahına kadar çoğunlukla 'İslami radikalizm' 'İslami aşırılık' ya da 'İslami fundamentalizm' gibi sıfatlarla adlandırılan İslamcı hare-

⁸ İstatistik bilgi için bkz. Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001 http://eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=1&contentid=3e5ad40e29020; Ayrıca bakınız: "Islamophobia 'explosion' in UK" <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2005943.stm>, 24 May, 2002, 12:07 GMT 13:07 UK.

ketlerin o gün öğleden sonra ‘global terörizm’ kavramıyla tanımlanması ve kendilerine karşı Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde ne zaman ve nasıl biteceği belli olmayan bir savaşın başlatılmış olmasıdır. Böylelikle tarihte ilk kez bir devlet ‘global terörizm’ gibi tanımlanması ve ele geçirilmesi imkansız olan bir düşmana karşı savaş açmış bulunmaktadır. Bu savaş 90’dan fazla ülkeyi kapsamakta, İslam ülkelerinin neredeyse tamamında şu ya da bu şekilde operasyonlar yürütülmektedir.

Bush ve Blair gibi Batılı liderlerin 11 Eylül saldırısından hemen sonra verdikleri tepki ve kullandıkları dil o güne kadar uluslararası ilişkilerde pek de alışık olunmayan bir dildir. ABD Başkanı Bush’un İslami terör örgütlerine karşı *crusade* (haçlı seferi) düzenleyeceklerini söylemesi ve bu konuda İngiltere başta olmak üzere diğer batılı müttefiklerinin desteğini talep etmesi başta Bush ve Blair olmak üzere, Batılı devlet adamlarının ruh halini yani ‘Müslüman travması’ durumunu yansıtmaktaydı ve aynı zamanda bu yeni dönemde seçecekleri strateji hakkında da ipuçları vermekteydi.⁹ Birçok devlet başkanı ya da başbakanının seçmiş oldukları söyleme bakılınca bunların Huntington ve onun gibi düşünen yani İslam’ı batıya yönelmiş bir tehdit olarak gören yaklaşımla İslam’ın anti modernist olduğu tezlerden fazlasıyla etkilendikleri görülür.

Bush, Blair, Berlusconi, Anzar saldırısının hemen ardından fanatizmden, kökten dincilikten, barbarlıktan söz ederek İslam dünyasına göndermede bulunurken, diğer yandan da Avrupa medeniyetinin ve kültürünün erdemlerinden, gelişmişliğinden, insancıl ve adil oluşundan söz ederek bu medeniyetin ‘küresel terör’ tehdidi altında olduğu ve korunması gerektiği söylemini ön plana çıkardılar. Özellikle barış-seven ülkeler söylemi bu koalisyonda yer alan ülkeleri yani Batıyı ve dolayısıyla da ‘biz’ i oluştururken unsurlar olarak tanımlanırken bu ‘biz’ tanımı dışında kalanlar ‘onlar’ söylemiyle de çoğunlukla Araplar ve Müslüman ülkeler kategorize edilmişlerdir. Bu son derece basit ve biraz da ilkel ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımı ve ülkelerin açık bir tercihe zorlanmaları bu yeni dönemin batılı yöneticilerin kafasında nasıl şekillenmekte olduğunu ortaya koymaktaydı.

⁹ Birand, M. Ali, ‘11 Eylül’ü Tam Anlayamadık’, Milliyet 11 Eylül 2003; Kohen, S, ‘11 Eylül Dersleri’, Milliyet 11 Eylül 2003.

12 Eylül 2001 sabahı itibariyle o güne kadar birçok kişinin tereddütle baktığı Huntington'un 'medeniyetler çatışması' tezi en üst düzeyde kabul görmüş gibi tekrar ve tekrar dile getiriliyordu. Korkunç saldırının olduğu ana kadar bu tür saldırıları önlemek için hiç bir tedbir almamış olanlar zanlıların kim olduğu netliğe kavuşmadan 'haçlı seferi' düzenlemek gibi hem Batı Avrupa hem de İslam tarihinde ve kültüründe çok derin, negatif izleri ve kötü anlamları bulunan kavramları, kalıpları ve söylemi kullanmaları ¹⁰ İslam dünyasında kuşkuyla ve kaygının artmasına sebep olduğu gibi birçok batılı ülkede Araplara ve Müslümanlara karşı saldırıların artmasına ve İslam fobisinin daha fazla tırmanmasına sebep oldular.¹¹ Elli iki yıllık tarihinde ilk kez NATO 5. maddeyi devreye sokarak müttefiklerden birisine yapılmış bir saldırıyı üyelerin hepsine yapılmış sayarak bu yeni dönemde İslamcı teröre karşı alacağı rolü de belirlemiş oldu. Garip bir biçimde 1989'da Soğuk Savaş sona erdiğinde Batıya karşı yönelmiş en büyük tehdidin İslam dünyasından geleceğini söyleyenler ki bunların başında eski genel sekreterlerden Wily Clarks geliyor, bundan 10 yıl sonra NATO'yu tarihinde ilk kez bir savaşın doğrudan tarafı olarak görüyorlardı.¹²

İslam fobisi (Islamophobia) Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı mı?

Oxford sözlüğü eşitsizliği herhangi bir anlamda eşitliğin olmaması hali olarak tanımlamaktadır (The Concies Oxford Dictionary, Clarendon Press, Oxford: 1995). Bryan Turner (1997: 33), sosyolojinin ortaya çıktığından beri sosyologların eşitsizliğin doğasını anlamaya çalıştığını ve sosyolojinin

¹⁰ Williams, H 'Crusade is a dirty word' The Guardian
<http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,3604,554290,00.html> Wednesday
September 19, 2001;

Odone, C 'Leave God out of it', The Observer

<http://observer.guardian.co.uk/comment/story/0,6903,556543,00.html> Sunday
September 23, 2001.

¹¹ 'The US will hunt down and punish those responsible for these attacks' The Guardian
White Wednesday September 12, 2001 House weighs up response as Bush faces
defining test of his presidency Duncan Campbell in Los Angeles .

¹² Julian Borger, Richard Norton ve diğerleri, 'US rallies the west for attack on
Afghanistan' The Guardian,
<http://www.guardian.co.uk/wtccrash/story/0,1300,550494,00.html> 13 Eylül 2001.

merkezinin, toplumsal eşitsizliğin güç, statü ve sınıfa göre tanımlanmış kaynakları, özellikleri ve sonuçlarıyla ilgili bir soruşturma alanı olarak tanımlana bileceğini söyler.

Turner, toplum bilimcilerin eşitsizlikle ilgili üç görüşü göz önünde bulundurmanın yararlı olacağını ileri sürer (1997: 79): Birincisi, ‘toplumsal norm ve yaptırımların bir sonucu olarak bireyler aralarında çeşitli düzlemlerde tabakalaştıklarından dolayı eşitsizliğin bütün toplumlarda geçerli ve evrensel olan bir özellik olduğu’. İkincisi, ‘hak gözetme duyusunun bir sonucu olarak eşitsizliğe karşı direnç göstermenin, tüm toplumsal gerçekliğin temelindeki karşılıklılık esasına dayalı olan bütün toplumsal ilişkiler için geçerli olan temel bir olgu olduğu’. Üçüncü olarak da, ‘eşitsizliğin toplumda, bütün eşitsizlik biçimlerinin zorunlu ve meşru olduğunu açıklamaya çalışan çeşitli ideolojik sistemlere dayanılarak meşrulaştırıldığı’dır. Turner eşitsizliği meşrulaştıran üç sistemden söz eder. Bunlar dinsel, doğal ve ekonomik temelli açıklamalardır.

Tıpkı Turner gibi Rosemary Crompton (2001) da bütün kompleks toplumlarda (değişen derecelerde de olsa) maddi [mallar; gayrimenkul, sermaye v.b] ve manevi [statü, prestij, onur gibi] ödüllerin eşit olmayan bir biçimde dağıtılmış olduğunu ileri sürer. Aynı zamanda Crompton ekonomik ve sosyal eşitsizlik düzenine anlam kazandıran ve onu meşrulaştıran bir anlamlar sistemi olmadan sosyal kaynakların eşitsiz dağılımına dayalı düzenin uzun süre hayatta kalamayacağını savunur.

Tablo 2, ilk çağlardan günümüze uzanan zaman dilimi içinde, toplumların değişimi, gelişimi ve dönüşümüne paralel olarak ortaya çıkan tabakalaşma ve sınıflaşma sistemlerinin nasıl belirlendiğini, hâkim tabakaların ve sınıfların hangi tür mülkiyet-sermaye üzerinde yükseldiğini, tabakalaşma sistemini belirleyen mülkiyet, kaynaklar, değerli mal türleri ile bu tabakaların baskın özelliklerini ve tezahür biçimlerini özet olarak yansıtmaktadır.

Endüstri öncesi ya da geleneksel toplumlarda eşitsizlik yaygın olan bir kaniya göre doğal bir olgu ya da toplumun kendisi hakkında oluşturduğu var oluş sisteminin bir yansıması olarak algılanırdı. Örneğin eski Yunanda Aristo insanların efendiler ve köleler olarak ikiye ayrılmasının doğal bir şey olduğunu dolayısıyla kölenin efendisine hizmet etmesinin de doğal bir sürecin uzantısı olduğunu ileri sürmüştür (Crompton). Eşitsizliğin doğal bir

olgu olduğu görüşünün yanı sıra, eşitsizliğin ilahi bir güç tarafından oluşturulmuş toplum düzeninin bir yansıması olarak görüldüğü yerler ve zamanlar da olmuştur. Bu duruma en iyi örnek Hindistan'da egemen olan kast sistemi gösterilebilir. Feodal Avrupa'da tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, eşitsizlik dinsel ve ahlaksal meşrulaştırmayla varlığını sürdürmüştür.

Tablo 2 : Tabakalaşma Sistemini Belirleyen Mülkiyet, Kaynaklar ve Değerli Mal Türleri

Mülkiyet/Sermaye Grubu	Seçilmiş Örnekler	İlgili Düşünürler
1. Ekonomik	Toprak Mülkiyeti, çiftlik, fabrikalar, profesyonel işler, sermaye, İnsanlar (örneğin Köleler) İş gücü.	Karl Marx; Erik Wright
2. Siyasal	Aile otoritesi (örneğin Aile reisliği); işyerindeki otorite (müdür); parti ve sosyal otorite (yasa koyucu); karizmatik lider.	Max Weber; Ralf Dahrandorf
3. Kültürel	Yüksek statü tüketimde davranışları; 'kibar/saygın davranışlar'; seçkin yaşam biçimi.	Pierre Bourdieu; Paul Di Maggio
4. Sosyal	Yüksek statülü sosyal örgüt üyeliği; sosyal bağlar; dernekler ve klüpler; sendika üyeliği	W. Loyd Warner; James Coleman
5. Onursal / Şeref	Prestij; 'çevresinde iyi bilinmek/ünlü olmak'; saygınlık ve etnik ve dini purity	Edward Shils; Donald Treiman
6. Sivil	Mülk edinme, sözleşme, özelleştirme ve seçilebilme hakkı; Dernek kurma ve düşünceyi yayma özgürlüğü	T. H. Marshall; Rogers Brubaker
7. İnsan	Beceriler; uzmanlık; yeni beceri kazanma; okulda eğitim; bilgi.	Kaare Svalastoga; Gery Becker

Kaynak : Grusky, 1994: 4.

Ancak Turner (1997: 85), endüstri öncesi toplumda 'kişiler arasındaki eşitsizliği meşrulaştıran geleneksel ideoloji biçimlerinin çoğunun dinsel nitelikte olduğunu'; ama endüstri devrimiyle birlikte toplumsal ve kişisel

eşitsizliğin meşrulaştırıcısı olmak bakımından dinin belirsiz bir rolü olduğunu ileri sürmüştür. Bunun sebebi olarak hiç kuşkusuz kapitalist sanayi toplumunun kurulmasıyla birlikte akılcılığın modernleşmenin ve laikleşmenin ortaya çıkmasıdır. Aydınlanma felsefesiyle birlikte rasyonel dünya görüşü, pozitivist bilim anlayışı ve sanayinin işgücü ihtiyacına dayalı olarak kentlerin ortaya çıkması kapalı köy toplumlarında sosyal hayatın hemen hemen bütün yönlerini kontrol altında tutan ve böylece varlığını sürdüren kilisenin etkinliğini yitirmesine sebep oldu. Böylece sosyal tabakalaşmanın meşrulaştırılmasında din faktörü giderek önemini yitirdi. Turnerin de belirttiği gibi 19. ve 20. yüzyıllarda ırksal ve ekonomik eşitsizliğin meşrulaştırılması için din yerine sosyal Darwinizm, biyolojizm *eugenics* (kalıtımcılık) aldı (Turner, 1997: 85; daha fazla bilgi için bkz. Green, 1981).

Bilindiği gibi on dokuzuncu yüzyılın yarısından itibaren ortaya çıkan eşitsizlik ve ayrımcılıkların kaynağı olarak en fazla rastlanan temel ekonomik, etnik, ırksal, cinsel, bölgesel ya da sınıfsal temelli ayrımcılıktı. Ancak 11 Eylül (2001) sonrası ortaya çıkan yeni ‘Yeni’ Dünya Düzeninde- ki ağırlıklı olarak ‘küresel terörizm’ ve ‘İslam fobisi’ ekseninde gelişmiştir- din olgusunun eşitsizliğin en büyük belirleyici faktörlerinden birisi olmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu durum özellikle ABD ve AB ülkelerinde gözle görülür bir hal almıştır.

Öncelikle bu durum Amerika’da, İngiltere’de kıta Avrupa’ında, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi içlerinde önemli oranda Müslüman nüfus barındıran ülkelerde Müslümanlara karşı saldırıların artması, bu ülkelerde doğmuş büyümüş ve bu ülke vatandaşı olmuş Müslümanların/Arapların dahi zanlı/suçlu muamelesi görmelerine, gözaltına alınıp uzun süreler mahkemeye bile çıkarılmadan hapiste tutulmalarına varan ayrımcılığa maruz kalmalarına yol açmıştır (*Esrarı çözemедiler*, Hürriyet, 11 Eylül. 2003). Öyle ki Amerika da, Avustralya da ve Avrupa’nın birçok ülkesinde yaşayan Araplar ve Müslümanlar üçüncü hatta dördüncü beşinci sınıf muamelesi görür hale geldiler. Onlar potansiyel tehdit, bir nevi gözetim altında tutulması gereken özel bir grup olarak görülmeye başladılar. Bu tutum sadece kurumsal bir refleks değil fakat kamuoyunda yabancılara, göçmen işçilere hatta yabancı öğrencilere karşı derinleşen şüphe ve güvensizlik dalgasının bir sonucudur da.

Tablo 3 : Toplumsal Tabakalaşmanın Temel Göstergeleri: 8 İdal Tipi

Sistem (1)	Temel Mülkiyet (2)	Ana katman yada Sınıf (3)	Eşitsizlik (4)	Katılık (5)	Kristalleşme (6)	Meşrulaştırılan İdeoloji (7)
A. Avcı ve toplayıcı toplum 1. Göçebelik	İnsan (avcılık ve sihir becerisi)	Şefler, şamanlar ve diğer kabile üyeleri	Düşük	Düşük	Yüksek	Yeteneğe dayalı seçim
B. Tarım toplumu 2. ATÜT	Siyasal (örn. Devlet dairesi)	Yöneticiler ve köylüler	Yüksek	Orta	Yüksek	Gelenek ve dinsel öğreti
3. Feodalizm	Ekonomik (toprak ve iş gücü)	Aristokratlar, Din adamları, Sıradan halk	Yüksek	Orta-Yüksek	Yüksek	Gelenek ve Roman Katolik öğreti
4. Kölelik	Ekonomik (İnsan mülkiyet)	Köle sahipleri, Köleler, 'Özgür yurttaş'	Yüksek	Orta-Yüksek	Yüksek	Doğal ve sosyal gerilik öğretisi
5. Kast toplumu	Onursal ve kültürel (etnik sadelik, temiz yaşam biçimi)	Kastlar ve alt kastlar	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Gelenek ve Hindu dini öğretisi
C. Endüstri Toplumu 6. Sınıf sistemi	Ekonomik (Üretim araçları)	Kapitalistler ve işçiler	Orta-Yüksek	Orta	Yüksek	Klasik liberalizm
7.Devlet sosyalizmi	Siyasal (Parti ve işyeri otoritesi)	Yönetenler ve yönetilenler	Düşük-Orta	Düşük-Orta	Yüksek	Marksizm Leninizm
8. 'İleri' Endüstri toplumu	İnsan (örn. Eğitim, uzmanlık)	Beceri-temelli meslek grupları	Orta	Düşük-orta	Orta	Klasik Liberalizm.

Kaynak : Grusky, 1994: 8.

The Guardian gazetesine göre 11 Eylül saldırısından iki gün sonra yükselen Arap karşıtı düşmanlıktan dolayı Amerika'da ve Avustralya'da yaşayan Arap toplumu saldırılara uğramıştır. Amerika çapında onlarca saldırı-

nın meydana geldiği rapor edilmiş, Amerikan vatandaşı olan Arap toplumunun bir kuşatılmışlık içerisinde olduğu bildirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir yanında meydana gelen saldırılarda cami, mescit gibi ibadet yerlerine, Araplara ait işyerlerine saldırılar olmuş, başı kapalı kadınlara, sakallı erkekler sözlü ya da fiziki saldırılara maruz kalmış, yaralanmış hatta başındaki türbanından dolayı Müslüman olduğu sanılarak bir Sih öldürülmüştür.¹³ Independent gazetesinin yazarlarından Yasmin Alibhia-Brown, Müslümanlara özellikle Araplara yönelen bu yaygın husumet ve İslamo-phobia'yı şöyle değerlendiriyor:

Şimdi bütün Müslümanlar terörist ve öyle görünüyor ki bu adil bir oyun. Öyle ki, bizler bir kez daha kavga dövüş ve nefret masajlarının egemen olduğu bir döneme hazırlanmak zorundayız... Bir kez daha İslamophobia dünya çapında patlayacak ve bazı politikacılar tarafından meşrulaştırılacak. Müslüman birisinden nefret etmek tekrar bir norm

Sözü edilen bu olgunun kıta Avrupa'sında, İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan milyonlarca Müslüman kökenli göçmenin ve bu ülkelerin vatandaşı olan Müslümanların bile potansiyel suçlu muamelesi görmelerine, fiziki saldırılara uğramalarına, polis tarafından gözaltına alınma ve hatta yargıç karşısına çıkarılmadan gözaltında tutulma uygulamalarına maruz kalmalarından tutun da batıda çok yerleşmiş olan etnik hiyerarşinin dahi altüst olmasına sebep olduğu tartışılmaktadır.

Örneğin, İngiltere'de yayınlanan The Guardian gazetesinin 'dünyanın dört bir yanında İslam karşıtı şiddetin dalgası' başlığıyla verdiği haberde daha saldırganların kim olduğunun resmen açıklanmamasına karşın Müslüman karşıtı duyguların şiddet dalgasına dönüştüğüne dikkat çekiyor. Haberde New York'lu 75 yaşında sarhoş bir adamın büyük bir alışveriş merkezinin oto parkında Pakistan'lı bir kadını arabasıyla ezmeye çalıştığını, bunu başaramayınca kadını alışveriş merkezine kadar takip edip onu Amerika'yı yıktığı için ölümle tehdit eder. Aynı haberde Illinois eyaletinde 300 kadar protestocu Amerikan bayrakları sallayarak güney-batı Chicago nun

¹³ Amerika ve Avustralya'da Araplara karşı girişilen saldırılar hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Millar, S, "Violent attacks on Arab Americans" Special report: terrorism in the US The Guardian, Friday September 14, 2001.

bir mahallesindeki camiye ürüyüşe geçtikleri, bu arada üç göstericinin polis tarafından gözetim altına alındığını yazıyor. Göstericilerden 19 yaşındaki Colin Zaremba gazeteciye ‘Amerikalı olmaktan gurur duyuyorum ve Araplar’dan nefret ediyorum, her zaman onlardan nefret ettim’ diyor

Virginia’nın Manassas kenti camisi yöneticisi Abu Nahidian camiye gelenlerin saldırıya uğradığını ve telefonlarına nefret mesajları bırakıldığını bildiriyor. Gazete Kanad da bunun gibi birçok olayın meydana geldiğini, Ontario’nun Oakville kasabasında ismi Arapça’ya benzeyen okul çocuklarının saldırıya mağdur kaldığını aktarıyor. Aynı haberde Avustralya’nın Brisbane şehrinde bir okul otobüsüne saldırı olduğunu. Sydney’de ise Lübnanlılar’a ait bir caminin saldırıya uğradığını, saldırganların camiye yakmaya uğraştığını ve duvarlara Nazi haçları çizdikleri belirtiliyor. Aynı haberde Queensland’daki İslam Şurasının başkanı Sultan Deen yaptığı açıklamada 11 Eylül saldırılarından sonra kamuoyunda oluşan kızgınlığın camilerinin tele sekreterlerine küfürler dolu mesajların bırakılmakta olduğunu söylüyor.

Son olarak gazetenin verdiği habere göre ‘Fateha isimli bir İslami örgüt kendilerinin New York’a yapılan saldırılardan hemen sonra günah keçisi olarak ilan edildiklerinden’ şikâyet ediyor.¹⁴

11 Eylül saldırılarının üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen Amerika da yaşayan Arap ve Müslüman nüfusun yaşam koşullarının henüz daha iyileşmediği bildiriliyor. Gazete ABD’ndeki çeşitli yetkililere dayandırdığı haberinde 11 Eylül den beri Müslümanları, özellikle Arap kökenli Amerikalıları hedefleyen “hate crime”, yani nefret sonucu oluşan şiddet olaylarında belirgin biçimde arttığını, ABD’de yaşayan Müslümanların hayatında çok şeyin değiştiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor:

Bu Müslümanlardan biri de yaşamını Chicago’da sürdüren Esad. Lübnan kökenli bir Amerikalı olan Esad, oğluyla, bilgisayar programı almak üzere gittiği kentteki alışveriş merkezinde, Arap görünümüne sahip olması nedeniyle mağazanın güvenlik görevlileri tarafından durdurulduğunu anlatıyor. Birkaç dakika sonra da kelepçeleri bileğinde hissettiğini, çevrede, ellerinde, namlusu kendilerine yönelik silahlı polisleriyle en az yarım düzine polis otosunu fark

¹⁴ The Guardian, *Anti-Islamic violence breaks out around world*, Thursday September 13, 2001.

ettiğini söyleyen Esad, iki saatlik filmleri andırır sorgulamanın ardından serbest kaldığını ifade ediyor. Bunları yaşamasının yegâne nedeni ise Esat'ın Araplara benzemesi... Amerika'daki Siyahî Müslümanlar Örgütü'nün Başkanı Medi Brie, Pearl Habbour bir zamanlar Japonya kökenli Amerikalılara neler çektiydiyse, 11 Eylül olayının da bu ülkedeki Müslümanlar için aynı şeyi ifade ettiğini söyledi.¹⁵

İslam fobisinin birçok batı toplumunda ne kadar yaygın olduğu yapılan akademik çalışmalarla da ortaya konulmuştur. Örneğin Leicester Üniversitesi'nin yapmış olduğu araştırmaya göre 11 Eylül den sonra İngiltere'nin en kozmopolitin illerinden birisi olan Leicester kentinde Müslümanlara yönelik ırkçı ve dinci saldırılar dramatik bir biçimde artmıştır. Araştırmayı yapan Lorraine Sheridan (2002), araştırmanın bulgularının kendisini şok ettiğini itiraf ediyor.¹⁶ Sheridan bu saldırılardan kadın ve çocukların da nasibini aldığını söylüyor: Okul yolundaki çocuklara ya da alışverişe giden Müslüman kadınlara küfür ediliyor bağırılıyor saldırılıyor, hatta olayın birisinde çocuğunu arabasıyla sokakta gezdiren annenin çocuğu arabasından yere devriliyor. Adamın birisinin üzerine araba sürülerek korkutuluyor, bir başkası bindiği otobüsten bombacı olduğu şüphesiyle indiriliyor. Araştırma bulgularına göre saldırılar İslam dinini sevmeyen kişiler tarafından gerçekleştiriliyor ve hakaretler ırkçı olmaktan daha çok dine yönelik. Sheridan'a göre bu tür saldırıların Leicester gibi İngiltere'nin çok ırklılık ve kültürlülük konusunda başarılı illerinden birisinde meydana gelmesi durumun vahametini göstermeye yetecektir. Benzer bir rapor, Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezin (EUMC)den gelmiştir. Rapora göre 11 Eylül'den sonra İngiltere'de yaşayan Müslümanlara yönelik fiziksel ve sözel saldırılarda büyük bir patlama olmuştur.¹⁷

¹⁵ Yeni Safak *ABD'de Müslüman olmak kolay değil*, 15.09.03, <http://www.yenisafak.com.tr/d03.html>

¹⁶ Araştırma hakkında daha geniş bilgi için bakınız: UK 'Islamophobia' rises after 11 September, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2223301.stm> August, 2002, 11: 56 GMT 12: 56 UK.

¹⁷ Islamophobia 'explosion' in UK <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2005943.stm>, Friday, 24 May, 2002, 12:07 GMT 13:07 UK.

İngiltere de 11 Eylül saldırılarından sonar ortaya çıkan İslam fobisi trendini hükümet içerisinde bazı bakanları harekete geçirmişe benziyor. İçişlerinden sorumlu bakan John Denham ırkçılığa karşı bir konferans konuşmasında ülkede ortaya çıkan ‘İslamophobia kanserini’ yok etmek için hükümetin harekete geçeneği sözünü vererek ABD’ye karşı yapılan 11 Eylül terör saldırılarından sonra ülkede yaşayan Müslümanlara karşı yapılan saldırıları kınadığını söyledi.¹⁸ Hiç kuşkusuz İngiliz hükümetinin bir bakanı durup dururken kendisine böyle bir görev almış değildir. İngiliz bakanın bu açıklaması İslam fobisi olgusunun varlığının en üst düzeyde teyit etmenini yanı sıra ulaştığı boyutları göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Bakanın itirafı İslam fobisi olgusunun hükümet tarafından sorunu teyit edilmesinin yanı sıra aynı zamanda ülkede yaşayan Müslümanlara yönelik saldırıların iç barışı tehdit ettiği gibi ülkenin uluslararası imajına da zarar vermesinden korktuğunu göstermektedir. Bakan bir konferansta yaptığı konuşmada ABD’ye yapılan saldırılardan sonra ülkede yaşayan Müslümanlara yönelik saldırıları kınadığını söyleyerek İslamophobia’nın 11 Eylül saldırılarından önce de sonra da yanlış olduğunun altını çiziyor.

Uluslararası Alandaki Sonuçları:

Ya Bizim Yanımızdasınız ya da Düşmanlarımızın Yanında

11 Eylül’ü izleyen günlerde tarihin bu en büyük terörist saldırılardan birisine maruz kalmış Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı dünya çapında büyük bir sempati ve acıma duygusu uyandı. Dünyanın dört bir yanından devlet başkanları, ileri gelen devlet adamları bu dayanışmayı ilk elden göstermek için Washington’a ziyarette bulundular ve hepsi ABD’ye terörizme karşı vereceği savaşta onun yanında olacağını açıkladılar. Bunlar içinde itidal ve ölçülülük isteyenler de yok değildi. Ancak kısa bir süre sonra ABD’nin ‘global terörizm’ olarak başta El Kaide ve Taliban rejimi olmak üzere İslamcı hareketleri bir numaralı düşman ilan etmesi, daha sonra ‘Şer eksenli’ stratejisi çerçevesinde Irak ve İran’ı açıktan düşman olarak ilan etmesi dolayısıyla Müslüman coğrafyasını büyük bir bölümünü adeta bir savaş alanı

¹⁸ Pledge to wipe out Islamophobia http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/1570106.stm
Saturday, 29 September, 2001, 13:48 GMT 14:48 UK

ilan etmesi bugün Orta Doğuda yaşananların bir habercisiydi.¹⁹

Aradan çok geçmeden batı kamuoyunda yükselen Arap/Müslüman karşıtlığının hükümetler düzeyinde de dile getirilmeye başladığı görülmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde ve ABD’de çok ağır yaptırımlar gündeme geldi. Bu hükümetler sivil hakları sınırlayan birçok yasayı çabucak yürürlüğe koydular. Demokrasinin beşiği olmakla haklı bir gurura sahip olan İngiltere Avrupa İnsan Hakları sözleşmesini askıya aldı böylece terörist olduğundan şüphelenilen kişileri mahkemeye çıkarmadan gözaltında tutma yoluna gittiğine tanık olduk.²⁰ Observer (11 Kasım, 2002) gazetesinin yazdığına göre tarihsel bir kararla İngiltere de acil durum ilan edilmiş bulunmaktadır. Gazete bu kararın şüpheli şahısları yargıç önüne çıkarmadan tutuklaya bilmek için alınmış olduğunu bildiriyor.²¹

Bu günlerde Samuel Huntington’un ‘uygarlıklar çatışması’ tezi yeni bir hayat hakkı kazanmış gibi görünmektedir. Uygarlıklar arasında kaçınılmaz olarak çıkacağı var sayılan çatışma 11 Eylül saldırılarıyla birlikte başlamış gibi algılanmakta ve bu varsayımlar üzerinden askeri, siyasi ve ekonomik tedbirler hayata alıncaya geçirmektedir. Bu yanlış politikalar yüzünden El Kaide’nin arzuladığı biçimde Batı dünyasıyla Müslüman dünyanın karşı karşıya gelmişler gibi bir görüntünün oluşması Ortadoğu başta olmak üzere Müslüman ülkelerde batıya karşı güvensizliği ve husumeti alabildiğince körüklemektedir. Bu konuda devlet adamlarının gerekli özeni göstermemiştir. Örneğin Bush’un terörizme karşı mücadeleyi ‘haçlı seferi’ne benzetmesi, Blair’in olayın hemen arkasından faileri ‘fanatikler’ olarak tanımlaması, Berlusconi’nin ana sorunu, terörizm hatta İslami köktencilik olarak değil İslam’ın batıya rakip ve ondan çok geri bir uygarlık olmasını göstermesi, bütün bu önyargıları ve şüpheleri beslemektedir.²²

Öyle görünüyor ki Bush’un uluslararası terörizme karşı açmış olduğu sa-

¹⁹ President Delivers "State of the Union"

<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/01/print/20030128-19.html>

²⁰ See The Observer "Britain placed under state of emergency", 11 November 2002.

²¹ For a critical analysis of these policies and their possible implications on the Western democracies see a very recent article "Law chief urges US to give terrorists fair trial" The Daily Telegraph, 19 September 2003; also see The Guardian 19, September 2003.

²² Tariq Modood, "Muslims In The West", The Observer, Sunday, September 30, 2001.

vaşa Çin, Hindistan, Rusya gibi ülkelere kendi içlerindeki dinci, ayrılıkçı Müslüman azınlıkları bastırmaları için tarihsel bir fırsat vermiştir. MacAskill ve diğerlerine (2001) göre “Rusya ve Çin, Bush’un uluslararası terörizme karşı açtığı savaşa katılmak üzere dün diğer ülkelere katıldılar. Soğuk savaş döneminin bu en büyük koalisyonu eski dini ve ideolojik sınırlarını çoktan aşmışa benziyor. Hatta bu koalisyon oğul Bush’un babasının 10 yıl önce Körfez Savaşı için oluşturduğu koalisyondan daha da büyük. Geleneksel olarak birbirine sıcak bakmayan birçok ülke aşırı İslamcı korkusu yüzünden bir araya gelmiş görünüyor.” (The Guardian, 14 Eylül 2001).

Aynı zamanda Filipinler ve Gürcistan gibi diğer birçok ülke kendi ülkelerindeki Müslüman azınlıkları herhangi bir uluslararası eleştiri korkusu olmadan baskı altında tutmaya devam ediyorlar.²³

Öyle görünüyor ki, 11 Eylül’le başlayan süreç uluslararası ilişkilerde gelecek elli yılı kapsayan devasa boyutlarda birtakım değişikliklere yol açacak. Hâlihazırda ABD ve yakın müttefiki İngiltere Ortadoğu başta olmak üzere (Büyük Ortadoğu Projesi gibi) Orta Asya’yı da kapsayan büyük bir coğrafyada köklü değişikliklere gitmek arzusundalar. Bu boyuttaki değişikliklerin temel sebebi olarak ta bu makalenin başından itibaren tartışa geldiğimiz ‘uluslararası terörizmdir’. Ancak Esposito’nun (2002) deyişiyle geleneksel İslam ile aşırı İslam arasındaki farkı anlamamız ve ona göre strateji oluşturmamız gerekmektedir. Bütün İslamcı örgütleri terör, aşırılık, kökten dincilik vb. olarak tanımlayıp düşman ilan etmeden bu hareketler sosyolojik açıdan ele alınıp incelenmelidirler. Özellikle bu dönemde böylesine bir özen yaşamsaldır, çünkü bu yönde bir ayrım uluslararası politikada çok büyük bir etkiye sahiptir. Bilindiği üzere ABD gibi güçler uluslararası politikalarını Müslüman dünyaya yönelik olarak düzenlemektedirler.²⁴

Bunun yanında Rusya, Çin, Filipinler ve İsrail başta olmak üzere içlerinde önemli oranda Müslüman/Arap nüfus barındıran ülkeler, oluşan Arap ve Müslüman karşıtı atmosferi büyük bir fırsat olarak değerlendirip Amerikanın ‘küresel terörizmle’ mücadele söylemini kendi yerel ‘terö-

²³ Bakınız Klein N “A deadly franchise” The Guardian, August 28 2003.

²⁴ Bakınız: Professor Esposito discusses his new book, *Unholy War: Terror in the Name of Islam* (New York: Oxford University Press, 2002). Full text: (http://www.asiasource.org/news/special_reports/esposito.cfm,).

ristleriyle mücadele haline dönüştürmüş ve bu halklara karşı şimdiye kadar görülmemiş sertlikte bastırma politikalarını yürürlüğe koymuştur.²⁵ Filipinler örneği, İslamcı örgütler söz konusu olduğunda uluslararası politikaların alabileceği yeni boyutları göstermesi açısından son derece önemlidir. Bildirildiğine göre Filipinler ordusu İslamcı gruplara karşı sürdürdüğü mücadelede ABD'nin yardımını sağlamak ve hatta maddi yardımı artırabilmek için ordunun bazı hedefleri kendisinin bombaladığı ileri sürülmektedir.²⁶

Sonuç Ve Değerlendirme

Öyle anlaşılıyor ki, 11 Eylül terör saldırılarını takip eden günlerde yapılan 'dünyanın bir daha aynı dünya olmayacağı' yönündeki analizler haklı çıktı. Bu saldırılar sadece New Yorklular üzerinde derin bir travmaya yol açmakla kalmamış, aynı travmayı Amerikan halkı ve Amerika Birleşik Devletleri yönetici sınıfları da yaşamıştır. Ve aradan iki yıl geçmiş olmasına rağmen bu travmanın sebep olduğu aşırı tepkisellik, korku ve panik varlığını sürdürmektedir. Bu durum sadece sıradan Amerikalının günlük hayatını etkilemekle kalmıyor aynı zamanda hem ülkenin iç meselelerinde hem de dış politikaların oluşturulmasında, bütün bir uluslararası sistemi etkileyecek kararların alınmasında önemli bir rol oynamaya devam ediyor.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus şu: 11 Eylül'de New York ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılar önce Afganistan'ın işgali ve ardından da Irak'ın işgaliyle sonuçlandı. Batıda son on yılda oluşmuş olan ve 11 Eylül'le yepyeni bir şekle bürünen siyasal İslam konusundaki yaygın algılama biçiminin hem iç politikada hem de uluslararası politikaların geliştirilmesinde çok büyük rolünün olduğu yaptığımız değerlendirmede ortaya çıkmıştır. Saldırığı gerçekleştirenlerin Arap ve de Müslüman olmaları dünyanın gözünü başta Arap dünyası yani Ortadoğu olmak üzere Müslüman dünyasına çevirmesine sebep oldu. Bu saldırılar zaten 1990'ların başından itibaren öngörülmeye başlanan İslam'ın Batıyı tehdit edebilecek tek güç olması ve Huntington'un ünlü 'medeniyetler çatışması' tezine de yeni bir güncellik kazandırmıştır.

²⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: The Guardian, Eylül,14, 2001).

²⁶ Klein, N "A deadly franchise" The Guardian, August 28 2003.

Ayrıca 11 Eylül'den sonra iyice su yüzüne çıkan batıda egemen olan paranoyanın ve batılı elit çevrelerdeki kendine güven duygusunun yok oluşunun entelektüel ve sosyal temellerini 1990'larla birlikte batı dünyasının geçirmiş olduğu önemli değişimlerde bulabiliriz. 1990'ların başında ortaya çıkan yeni dünya düzeni her ne kadar daha az sorunlu bir uluslararası alan öngörüyor idiyse de, çok geçmeden bunun kısa süreli bir yanılsama olduğu anlaşıldı. Bu dönemde başta Doğu Bloğu ülkeleri olmak üzere birçok ülke rejimlerini değiştirip batının dayattığı serbest piyasacı bir rejime geçtiler. Aynı zamanda felsefi alanda iyice yaygınlaşan postmodern akım ve tarihin sonu tezi anlayışı Batılı toplumlarının aydınlanma felsefesi, bilimsel devrimler ve teknolojik buluşlar sayesinde sahip oldukları ve yüzyılı aşkın bir süredir alışageldikleri güven kurumlarının/noktalarının birer birer yok olması anlamına gelmekteydi. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde hızla yaygınlaşan bireyselleşme ve ailenin çözülmesindeki artışla birlikte Batı toplumlarında bir korku ve panik halinin gelişip yaygınlaşmasına yol açtı denilebilir.

İdeolojilerin sonu düşüncesi tarihin derinliklerinden gelen ve insanlığa eylem ve düşünce bazında kılavuzluk eden dinsel, felsefi ya da siyasal ideolojilerin de önemini yitirmesi ve gözden düşmesine sebep oldu. Bu durum entelektüel ortamı önemli ölçüde kısırlaştırdığı gibi, radikal solculardan, liberal demokratlara, aşırı sağcılardan sosyal demokratlara, feministlerden, pasifistlere büyük bir yelpazede değer yargılarının altüst olduğu adeta büyük bir boşluğun ortaya çıktığı gözlemlendi. Kökleri onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıla dayanan birçok ideolojinin (liberalizm, sosyalizm, komünizm gibi) bir anda gözden düşmesi inanılacak, sarılacak, kılavuz olarak alınabilecek değerler sistemini altüst etti. Öyle ki bu yeni dönemde, herhangi bir ideoloji ya da bir düşünceye sıkı bir biçimde bağlanmak ya da savunmak adeta fanatiklik olarak algılanır oldu. İşte bu sürecin ortaya çıkardığı boşlukta hayatın her alanında bir güvenlik kaygısı/güvenlik arayışı, risk bilinci ve riskten kaçınma tutumlarının temel değer olarak ön plana çıkmaya başladığını görürüz. Batılı seçkinciler arasında kaybolan özgüven çoğunlukla bu boşluktan kaynaklanmaktadır.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta İslami hareketlerin çok sıklıkla Batı Avrupa için büyük bir tehdit oluşturduğu teması. Yukarıda geniş bir biçimde tartıştığımız gibi Batılı bazı akademisyenler ve geniş bir medya

kesimi İslam tehdidi temasını çok sıklıkla işlenmektedir. İslamcı hareketlerin Orta Doğunun iç istikrar için ve kendi nüfusları için de tehdit oluşturduğu liberal görüşleriyle bilinen Fred Halliday gibi akademisyenlerce de gündeme getirilmiştir. Ancak İslamcı hareketler üzerine yapılan tartışmalarda sıklıkla sebep ile sonucu birbirine karıştırmaktadır. Bu yaklaşımlar sadece Batılı entelektüeller, yazarlar tarafından benimsenip kullanılmıyor, çoğu durumda bu yaklaşımlar aynıysa az gelişmiş ülkelerin sosyal ve siyasal bilimcileri, gazetecileri ve belki de en vahimi siyasetçileri tarafından da benimsenip kullanılmakta, kabul görmektedirler. Ancak Esposito'nun (2002) deyiimiyle geleneksel İslam ile aşırı İslam arasındaki farkı anlamamız ve ona göre strateji oluşturmamız gerekmektedir. Bütün İslamcı örgütleri terörizm, aşırılık, kökten dincilik olarak tanımlayıp düşman ilan etmeden bu hareketlerin içinde ortaya çıktıkları sosyoekonomik, kültürel ve siyasal koşullar sosyolojik bir yaklaşımla incelenmeli. Bu hareketleri daha yakından incelemek, iyi anlamak çözümün ilk halkasını oluşturabilir.

İslamcı fundamentalizm tartışmasının zaman içerisinde geçirmiş olduğu büyük değişimi daha iyi algılayabilmek için bu konuda mevcut farklı görüşleri ortaya koymaya çalıştık. Gördüğümüz şudur: 11 Eylül olayıyla birlikte siyasal İslam, “aşırı”, “fanatik”, “fundamentalizm” gibi kavramlarla tanımlanmaktan vazgeçilmiştir. Bu kavramlar yerine siyasal İslamı tanımlamak için ‘uluslararası terör’ kavramı kullanılmaktadır. 21. yüzyılın ilk savaşı işte bu tanımlanması ve ele geçirilmesi son derece zor olan bir ‘güç’e karşı ilan edilmiştir. Tarihte ilk kez ABD gibi süper bir güç bu tür bir ‘düşman’a karşı resmen savaş ilan etmiş bulunmaktadır.

Aynı zamanda bu makalede İslam fundamentalizminden İslam fobisine geçiş süreci tartışıldı ve Batıda yaygınlaşmış olan İslam-fobisi ya da Fred Halliday'in deyiimiyle Müslüman karşıtlığının yeni bir eşitsizlik kaynağı olarak görülüp görülemeyeceği tartışıldı ve bunun ulusal-devlet ve uluslar arası düzeyde ki muhtemel sonuçlarını incelendi.

Yakın zamana kadar eşitsizliğin ve ayrımcılığın en yaygın kaynağı olarak, ekonomik, etnik, ırksal, cinsel, bölgesel, sınıfsal ya da statüye ilişkin farklılıklar kullanılırdı. Ancak 11 Eylül olayıyla birlikte din temelli özelliklerle Araplara ve Müslüman ülke vatandaşlarına karşı ayrımcılık ve eşitsizlik hem kamusal hem de sivil alanda daha sık rastlanır bir uygulama oldu. Di-

ğer bir deyişle Arap ya da Müslüman olmak ayrımcılığa maruz kalmanın bir önkoşulu, ya da sebebi haline gelmiş gibi görünmektedir. Yukarıda incelediğimiz örnek olaylarında işaret ettiği gibi bu durum özellikle ABD ve AB ülkelerinde gözle görülür bir hal almış bulunmaktadır.

Öncelikle bu durum Amerika da, İngiltere de, kıta Avrupa'sında, Rusya, Çin, Avustralya ve Kanda gibi içlerinde önemli oranda Müslüman nüfus barındıran ülkelerde Müslümanlara karşı saldırıların artması, bu ülkelerde doğmuş büyümüş ve bu ülke vatandaşı olmuş Müslümanların dahi zanlı/suçlu muamelesi görmelerine, gözaltına alınıp uzun süreler mahkeme bile edilmeden hapiste tutulmalarına varan ayrımcılığa uğramalarına yol açmıştır. Durum uluslararası politika açısından da oldukça sorunlu bir hal almıştır. Arap-Müslüman ülkeler ya da Nüfuslarının çoğunluğu Müslüman olan ülkeler çeşitli gerekçelerle köşeye sıkıştırılıyor iç ve dış politikalarını uluslar arası terörizme karşı savaş açtığını iddia eden ABD yanında yer almaya zorlanıyorlar. İşte tam da bu noktada Büyük Ortadoğu Planı gibi kaynağını bölge ülkelerinden almayan ve amacı Emperyalizmin bölgedeki çıkarlarına hizmet etmek olan planların dayatılması gündeme gelebilmektedir.

Dikkati çeken başka bir nokta da Batıda süre giden 'İslam tehdidi' ya da 'küresel terörizm' söylemine dayalı olarak gündeme gelen her türlü anti demokratik, baskıcı, kısıtlayıcı, ayrımcı politikalar ve uygulamalar karşısında gerek ülkemizde gerekse batılı ülkelerdeki liberallerin, sosyalistlerin, sosyal demokratların, radikal çevrecilerin, hümanistlerin, feministlerin, pasifistlerin ve diğer bütün gruptan ve sınıftan aydınların çoğunlukla vurdumduymaz davranması, duyarlı olabilenlerin de etkili bir tavır ortaya koyamamalarıdır. Bütün bu Arap/Müslüman karşıtı politikalar, tarihsel olarak özgürlükçü, eşitlikçi, bağımsızlıktan yana, demokratik misyonla ortaya çıkmış olan, laik, liberal, demokrat, hümanist aydınların ve çevrelerin sözü konusu olan Araplar/Müslümanlar olunca bu tarihsel ideolojilerini ve misyonlarını bir kenara bırakarak bu tür ayrımcılığa, eşitsizliğe kayıtsız kalmaları hatta birtakım gerekçelerin arkasına saklanarak destek olabilmeleridir.

Abstract: Islamic fundamentalism has been one of the most commonly discussed issues of the last two decades. As a concept, it was originated from the Protestant fundamentalism in the United States in the 1920s.

Despite its historical roots, and ambiguities the term of fundamentalism has been commonly used to define Islamic political movements in the Muslim countries. It has been observed that the discourse of fundamentalism has been neglecting the fundamental differences between these socio-political movements, and the historical, socioeconomic, political and cultural diversity that existed among the Muslim societies. The main research question that this paper tries to answer is that whether the rise of the Islamophobia or "anti- Muslimism" in the West can be considered as a new source of social inequalities or not?

Key Words: Islamophobia, Political Islam, Inequality, Fundamentalism, International Terrorism.

Kaynakça

- Ahmed, A. (1992) *Islam, Globalisation and Postmodernity* (London: Routledge).
- Benin, J and J. Stork (1997) *Political Islam* (London: I. B. Tauris Publishers).
- Caplan, L. (1987). *Studies in Religious Fundamentalism* (Albany: State University of New York Press)
- Campo, E. J, (1995). "Hegemonic Discourse and the Islamic Question in Egypt". *Contention* 4 (3): 167-194.
- Crompton, R. (2001). *Class and Stratification* (Oxford: Blackwell Publishers)
- Esposito, J. (1995) *The Islamic Threat: Myth or Reality* (Oxford: Oxford University Press)
- Esposito, J (1997) *Political Islam: Revolution, Radicalism or Reform* (London: Lynne Rienner Publisher)
- Esposito, J (2002) *Unholy War: Terror in the Name of Islam* (New York: Oxford University Press).
- Gellner E, (1992) *Postmodernism, Reason and Religion* (London and New York: Rutledge)
- Green, F (1981) *The Pursuit of Inequality* (Oxford: Martin Robertson).
- Grusky, B. D. (1994), *Social Stratification Class, Race and Gender in Sociological Perspective* (Oxford: Westview Press).
- Gülalp, H, 1995 "Islam and Postmodernism," *Contention*, 4, 2, Winter: 59-70.
- Halliday, F. (1995a) "Fundamentalism and the Contemporary World" *Contention*:

Debates in Society, Culture, and Science 4 (2): 41-58

Halliday, F. (1999) "Islamophobia' Reconsidered", *Ethnic and Racial Studies*, Volume 22, Number 5, September 1999: 892-902.

Huntington, S (1993), "The Clash of Civilizations". *Foreign Affairs*, Volume 72, Number 3, Summer, 1993: 22-49.

Islamophobia a challenge for us all, (1997), London The Runnymede Trust,.

Lewis, B. (1990) "The Roots of Muslim Rage". *The Atlantic Monthly*, September, 1990: 47-60.

Marty, M. E and R. S. Appleby (1994) *Fundamentalism Observed* (Chicago: University of Chicago Press).

Marty, M. E. and R. S. Appleby (1995), *Contention*, Winter 1995: 19-39

Mearsheimer, J. J. (1990) "Why We Will Soon Miss The Cold War". *The Atlantic Monthly*, Volume 266, Number 2, August 1990: 35-50.

Miller, J. (1993) "The Challenge of Radical Islam". *Foreign Affairs* 72 (2): 43-56.

Munson, H. J. (1995) "Not all Crustaceans are Crabs: Reflections on the Comparative Study of Fundamentalism and Politics", *Contention* 4 (3): 151-166.

Poole, E. (2002) *Reporting Islam Media Representations and British Muslims* (London: I. B. Tauris).

Ray, L. (1999) "Fundamentalism', Modernity and the New Jacobins". *Economy and Society* 28 (2): 198-221.

Roy, O. (1994) *The Failure of Political Islam* (London: I. B. Tauris).

Spengler, O. (1932) *The Decline of the West* (Allen & Unwin)

Sidahmed, A. S. and A. Ehteshami (1996) *Islamic Fundamentalism* (Boulder: Westview Press).

Sheridan, L. (2002) "UK 'Islamophobia' Rises after 11 September". <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2223301.stm> August, 2002, 11: 56 GMT 12: 56 UK.

Turner, B. (1997) *Eşitlik* (Ankara: Dost).